This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES ·
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

749

Digitized by Google

Digitized by Google

Jalalcants, Sargis
Namak T. Sargsi...

ՆԱՄԱԿ

Տ. ՍԱՐԳՍԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ՋԱԼԱԼԵԱՆՑ

ԳՐԵԱԼ

ԱՌ ՅԱՐԳՈՅ ԽՄԲԱԳՐԻ՛Ն ՍԻՈ՛Ն

Ի Կ. ՊՕԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄԱՍԵԱՑ

— 1867 —

Grad
I-REN
.61
BUHR

Digitized by Google

Coral
LREN
261
1.11.99

Ի 5 մարտի 1865 'ի վանս Սանահնի

Օրհնեալ սիրելի՛ .

Ընկալայ զնամակ ձեր գրեալն 'ի 15 նոյեմբերի 1863 ամի . ընկալեալ եմ նաեւ զնամակն զոր նախ քան զայս գրեալ էիք : Ես բնակիմ ոչ այլ եւս յԷջմիածին, ուրանոր դառնանային կեանք, երբ նուիրել ոք խորհէր զնոյն յազգաշահ պէտս գործառնութեանց : Չիք անդանօր ոչ ուրախութիւն սրտի, ոչ քաղցրութեան վայելք եւ ոչ կեանք իսկ գլխովին 'ի տարօրինակ ներգործութենէ Ս . Մատթէոսի կաթուղիկոսի առ ամենեսին՝ եթէ որք երջանկութիւն ինքեան համարեսցի զբարօրութիւն ընդհանրութեան, եւ փոխարէն վաստակոցն հանդիպեսցի անհանգստութեան մնաց, վաստակաբեկութեանց անըմբերելեաց եւ ապերախտութեան քինաւոր սրտից ոմանց համախոհից նորա եւ այլոց : Այսպարան բընակութեան իմոյ է արդէն 'ի վանս Սա-

նահնի ։ Աստանօր առանձնութիւն քաղցրացուցանէ ինձ զամենայն բարեզգաց վայելս վերաբերեալս առ ճշմարիտ սփոփանս եւ դիւրութիւն սրտի եւ հոգւոյ, որք գիտեն քաջ մխիթարել զոք 'ի կեանս նուիրեալս ոչ յանձին եւ եթ պիտանաւորութիւն ։ Ընդ թագաւորէ խաղաղութիւն երկնային եւ անդանօր գտանի երջանկութիւն կենաց, ուր սէրն ազատութիւն գըտանէ որ առ բարիոն ընկերութեան եւ ազգութեան առ պարտավճար գտանելոյ ուրուք յարդարացի պարտուցն, թէ եւ ապերախտութիւնք եւ դաւանք մարդկային նախանձաւորութեանց՝ յառաջելոց 'ի կրից՝ մատչիլ կամին յոք տեղի տալ մօտելոյ առ նա ձանձրութից եւ ընդ նմին ողբալոյ զկուրութիւնս որոց անկարանան աչք 'ի լուսաւոր տեսութիւնս յառել. սակայն եւ այնպէս չիք այնպիսի ինչ զօրեղ՝ որ մեկնիցէ զփափաքումն եւ զցանկութիւն սրտի ընծայելոյ արդէն 'ի պարտսն զորս պարտիմք առնել ։ Ակն ունիմ 'ի բարերարութենէ մարդասիրութեանն Աստուծոյ, զի գտից այսրէն հանգիստ ըստ կարեաց իմոց լինիլ օգտակար ազգին ուսումնարանս զոր կառուցանելոց եմ աստ 'ի Սանահին ։

Digitized by Google

Աիրոք՝ որք սովորեալ են կրել յինքեանս ցաւակցութիւն վասն ազգին, եւ այնպէս եռանդուն հոգւով բերին 'ի կարեկցական վիշտս, չեն աղատք 'ի կրելոյ եւ զտագնապ եւ զապաշաւանս ցաւագինս, տեսեալ զյառաջադէմ լինիլ եւ ըզյաղթանակութիւն ստացեալ որոց ընդներքոյ ոտից զնել եւ անհետանալ ըստ արժանւոյն յազգութենէն 'ի զուր կրթին պաշտպանք նորա եւ բարերարք: Դաւաճանութիւնն եւ ազգաւեր հետամտութիւնն ազատաքայլ յառաջադիմեն յասպարիզի դատաստանի ազգին եւ պսակին 'ի գովութեան, մատն ընկալեալ յորմէ դատապարտել եւ հալածել արժան էր արդեօք: Եւ արդարեւ վիշտ մեծ է ամենայն բարեզգաց եւ հոգւովք Ազգին ծանրաբեռնեալ սրտից 'ի յուշ ածել զվիճակ նորա եւ զդատուածս մտաց դիւրախաբ, զոր գողանալ ոչինչ դժուարին ապերախտութիւնք մարդելուզաց, որք զարդարեալ վարագուրաւ հաւատարմութեան ըզխարդախ շահախնդրութիւնս իւրեանց եւ զազգամնաս ապերախտութիւնս: Յաւ է ինձ եւ զեղջ անհանդուրժ: Ազգն մեր խոնարհեալ եւ երախտաւորեալ 'ի սիրոյ հաւատարմաց իւրոց, փոխանակ սրատեսութիւ֊

Digitized by Google

րովք աչօք եւ խոհականութեամբ միտացն կշռելոյ զնոյն, գիտէ բազմիցս 'ի բազում ժամանակս թողուլ զարդար եւ զանմիջական զգացողութիւնս իւր, խաբէ յոլովապէս, եւ հաւատարմանայ զպարտս իւր այնոցունց՝ որք ապականիչք են ինքեան եւ աւերիչք գլխովին. զսիրտ իւր եւ զհայեցողութիւն տայ 'ի ձեռս այնոցունց՝ որք կեղեքեն զինքն եւ պատրեն եւ դողանան զուշ նորա եւ զմտաց առողջ դատողութիւն նորա եւ 'ի յառաջադիմութիւն նորին.

Ազգ մեր ընտիր է յազգութեանց. որոշեալ է նա վայելել յերկնաձիր յատկութիւնս սեպհական իւրոց կատարելութեանց. բայց որսան զնա խարդախքն յանհատս նորա եւ օտարին կաթամբք սնեալքըն. սանձ 'ի ձեռս առնուն զնորա վատաբարոյքն եւ չարագործքն, եւ անդօսնելի կրիւքն իւրեանց սանձակոծեն զնա կաշկանդեալ ազատականութեամբքն իւրեանց. Ա՛ռ խորհրդածութիւնս այսոսիկ ցաւագգած լինի սիրտ իմ արդա՛րեւ, բայց արժա՞ն էր նմա արդեօք երեւեցուցանել զինքըն անորդեսէր եւ առ ոտն հարկանող զսէր որդւոց իւրոց դոռովողաց զինքն, եւ տեղի տալ նոցա առնուլ 'ի բերան զբան Մարգարէին. «Տնկեցի ինձ այգի, ցան-

Digitized by Google

կով փակեցի, եւ մնացի զի բերցէ ինձ խա-
ղող եւ եբեր փուշ»: 'Ի մասնաւորս դար-
ձուցից ուրեմն զբանս եւ խօսել սկսայց
խուն մի զընթացից գործոյն իմոյ, որ դայ-
թայկղութեան է առիթ որոց ներհակա-
պէս հասանեն 'ի լսելիս իսկութիւն իրացն,
եւ թէ՝ որպէս ասէքդ «Պօլսեցւոց ողջա-
միտ մասն մինչեւ անդամ ձեր վրան աղէկ
դաղափար չունէին»: Ահա թո՛ղ լուիցեն
նոքա, 'ի ներքոյ դատաստանաց եւ ողջմտու-
թեան նոցին արկանեմ. տեսցեն, եւ դա-
տեսցին արդարապէս զգործսն իմ եւ զամ-
բաստանողացն զմտաց յուզմունսն: Տակա-
ւին խօսեցայց զորոց խօսիլ ստիպիմս առ-
հարկի եւ եթ յիշեցուցանել կամելով զայնս՝
որոց առանձնական յիշատակութիւնք դիւ-
րեն լղճմտանացս ուրոյնապէս, եւ չէր իսկ
արժան խօսիլ՝ եթէ չէր ստիպեալ հարկն
զբանիւք դալ յաւուրց անտի վարդապե-
տութեանս իմոյ:

Ա. Ես եղէ աջակից Յարութիւն Արք-
եպիսկոպոսի առաջնորդին Սանահնի վա-
նից. յանձն առի զամենայն ծանրութի-
թիւնս գործոց. մատակարարեցի զսնունդ
եւ զդրամ մշակացն 'ի կառուցանել զամե-
նայն շինուածս նոյն վանից:

Բ. Յանձն առի շրջիլ հիւանդացն

Digitized by Google

դրութեամբ յամենայն վիճակս Արցախու եւ Շամախու եւ ժողովեցի զգումարս դրամոց ՚ի կառուցումն հոյակապ եկեղեցւոյ Պարաքիլխոսայ գեղջ, դիւրատար լինելով ինձ ցաւ անձինս ՚ի հոգալ զպէտս ժողովրդեան ։

Գ. Յանձն առի տաժանակիր ճանապարհորդութեամբ եւ ըստ իմում կարողութեան ժողովեցի զարձանագրութիւնս Մեծին Հայաստանի, զի մի՛ ժամանակն հետատոյզ արասցէ զյիշատակարանս նախնեաց, զորս եւ ընծայեցի ՙՆերսիսեան Ուսումնարանին Տփխիսայ վասն աղքատ աշակերտաց ։

Դ. Կառուցի զՁրաղաց ՚ի վանս Սանահնի, զարդիւնս որոյ յատկացուցի աղքատ աշակերտաց, եւ պերճեալ ՚հարթեցի զբազմակուտակ գետինն, որ կիսով չափ ծածկեալ էր վանան հորդեալ ՚ի հեղեղաց ՚ի դարաւոր ժամանակաց հետէ, եւ ՚ի նորոյ զպարիսպն կառուցի ։

Ե. Յետ կորզելոյ հոգեւոր իշխանութեան զվիճակն Սանահնի եւ յետ արկանելոյ զնա ՚ի վերջին թշուառութիւն, դարձեալ կառուցի անդանօր զհոգեւոր դպրոց, եւ ես զչորաբեկ հաց թացեալ ՚ի ջուր՝ նովաւ շատանայի, սակայն իմովք հայթայ-

Digitized by Google

թանօք պահեցի անդամոր հարիւրաւոր աշակերտս ձրիավարժս, եւ ըստ իմում կարողութեան եղէ պատճառ լուսաւորութեան այնոցիկ բնակչաց՝ որք ծածկեալ էին ընդ խաւարաւ տգիտութեան, եւ որոց յետոյ դիւրընկալ եղեւ ուսումնականութիւնն, եւ 'ի նոցունց ելին բազում պիտանի անձինք, որք եւ ինեւ առաքեցան 'ի զանազան տեղիս 'ի բարձրագոյն ուսմունս։

Զ. Յանձն առի զտաժանելի եւ ըզդժուարաքիրտն ազգային գործսն յանձնարարութեամբ Նորին Վեհափառութեան Տեառն Ներսիսի, եւ զամս մետասան շրջեցայ 'ի լայնածաւալ աշխարհս պետութեան Ռուսաց ուր եւ գտանէին հայք. կրելով զվիշտս յընտանի աւազակաց, 'ի սուտ եղբարց, 'ի սովու 'ի ծարաւու, 'ի ծովուց 'ի գետոց, եւ 'ի նմին գործառնութեանս ես եղէ միայն գրագիր եւ տնօրէն ամենայն գրագրութեանց. տեսի զամենայն հաշիւս եկեղեցեաց, բացի բազում աղբիւրս արդեանց, յայտնեցի եւ ժողովեցի զգաղեալ արդիւնս ցութսուն հազար մանէթս արծաթոյ եւ առաքեցի առ Կաթուղիկոսն Ներսէս, եւ մինչեւ ցեօթանասուն հազար մանէթս արծաթոյ թողի ապառիկ հանեալ յանյուսալի տեղեաց. որ այժմ պա-

Digitized by Google

հանչին յօգուտ Ազգի եւ եկեղեցւոյ:

Է. Պատճառ եղէ շինութեան հոյակապ վանացն Ղզլարու, որ յառաջին էր փոքրիկ փայտեայ խրճիթ, եւ արդիւնք նորա լինէին 'ի ձեռն Նարսեղ եպիսկոպոսին երեք հարիւր մանէթ. յետոյ եղեւ գեղեցիկ վանք եւ արդիւնք նորա 'ի յայտ եկին ցերեք հազար մանէթս արծաթոյ:

Ը. Եղէ պատճառ շինութեան հոյակապ եկեղեցւոյն Մոզդոկայ 'ի մխիթարութիւն ժողովրդոցն, զի յառաջին էր անշուք փայտեայ հիւղ ամրացեալ 'ի նեցուկս:

Թ. Յանձն առի ժողովել զմանկունս Յուտէացւոց, նա եւ 'ի Ղզլարայ, 'ի Մաշառայ, 'ի Ղօրայէ, 'ի Նոր Երմաւիրէ եւ յայլ տեղեաց, եւ առաքեցի զնոսա 'ի Տըփխիս, զի ուսանիցին զուսումն 'ի լեզու հայրենի եւ դարձցին եւ եղիցին վարժապետք եւ վարժեսցեն զհայրենակիցսն իւրեանց:

Ժ. Կառուցի 'ի Քիշնեւ հոյակապ եւ արդիւնաբեր կալուածս քարուկիր շինուածովք, ութսուն սենեակս մեծամեծս եւ փոքունս, եւ զնոյնս սեպհականեցի ազգին Գեւորինն՝ որոյ Ներսէս էր պատճառ, 'ի զուր կորնչէր, եւ ես չունելով առ ձեռըն դրամ 'ի նոյն, խնդրեցի 'ի Մաթէոս Արք-եպիսկոպոսէ տեղւոյն առաջնոր-

Digitized by Google

դէ հարազատէ Սրբոյ Էջմիածնի փոխարէ-նաբար զերկու հարիւր մանէթս արծաթոյ, եւ ոչ կարացի ստանալ, այլ զկան եւ զկորա-սխս իմ տուեալ դրաւ Հրէի ուրումն եւ խուրացուցի յօգուտ ազգի՝ յառաջ վարելով զգործն. բայց զարմանք, զի որ խնայեաց տալ 'ի փոխ զերկու հարիւր մանէթ, կամե-լով կորուսանել զգետինն ազգապատկան, որ էր ութ հազար քառակուսի սաժէն 'ի մէջ քաղաքին Քիշնեւու եւ գնահատիւր ընդ յիսուն հազար մանէթս արծաթոյ, այսօր նա գովի եւ ես պարսաւիմ։

ԺԸ. Յանձն առի տաժանակիր աշ-խատութեամբ եւ ժողովեցի վասն Իզմի-րու սիրելի ժողովրդոց վտանգելոցն 'ի հըր-դեհէ մեծաքանակ գումարս դրամոց։

ԺԹ. Զանացի իմով միջնորդութեամբ առ վեհազուն անձինս եւ առաքեցի յու-սումն գիտութեան զորդիս ազգին, որ-պէս զի մարզեալք 'ի զանազան ուսմունս եւ արհեստս՝ դարձցին 'ի հայրենիս իւրեանց յօգուտ ազգի եւ եկեղեցւոյ։

Ի. Իմով խնդրանօք եւ միջնոր-դութեամբ 'ի փոխարքայէն Կովկասու դա-դարեցուցի զշարունակութիւն գործոյն, որով եւ սեպհականեցի յօգուտ ազգին ըզ-գետինն որ 'ի Տփխիս, որ ունելի արժէ քան

Digitized by Google

դքան հազար մանէթս արծաթոյ , 'ի վերայ որոց եւս կառուցանել 'ի ձեռն հոգաբարձուաց հոյակապ քարուկիր շինուածս ութսուն եւ չորս կրպակաց 'ի վերնայարկս եւ 'ի ներքնայարկս , որ յառաջն անկեալ ընդ վիճով զամս երիս մնայր քայքայեալ եւ չէր ամենեւին հրաման շինութեան ,

ԺԱ . 'Ի գին միոյ կրպակի շինութեան եւս հազար մանէթս , որպէս զի արդեամբ նորին ուսանիցի աղքատ աշակերտ մի 'ի [հաշիւ մեր եւ այնպէս շարունակեսցի յաւիտեան , եւ այժմ այնոցիկ կրպակացն վարձ եհաս առաւել քան յերկու հազար մանէթս արծաթոյ , եւ դեռ եւս յաւելանալ ունի 'ի պէտս ազգի եւ եկեղեցւոյ , նոյնպէս եւ զերկուս կրպակս իւրով արդեամբ կառուցի 'ի Քիշնեւ յանուն Էջմիածնայ ։

ԺԲ . Յերիս կողմանս ուսումնարանին Տփխիսայ եւս կառուցանել պատուական շինուածս 'ի ձեռն պատուելի հոգաբարձւոց , յորս զետեղին ննջարանք աշակերտաց , դասատունքն , սեղանատունն եւ դահլիճն , այնու դիտաւորութեամբ զի երբ նորոգեսցի հին ուսումնարանն ըստ պատշաճին , զնոր շինուածսն տացեն վարձու ։

ԺԳ . Յանձն առի նոր 'ի նորոյ կառուցանել զխախտեալ եւ զանմարդաբնակ

աւերակյն հիւրանոցի Աանից, զոր եւ կառուցի 'ի Տփխիս եւ յաւելի զարդիւնս նորա առաւել քան զհազար մանէթս արծաթոյ 'ի պէտս ազգին ։

ԺԷ. Յանձն առի տալ կառուցանել տասն կրպակս յԱխլցխայ, որպէս զի արդիւնք նորա բաժանեսցի 'ի կարեւոր պէտս աղքատաց ։

ԺԸ. Յանձն առի նոյնպէս կառուցանել հոգեւոր դպրոցս 'ի Քութայիս, 'ի Գորի, 'ի Թէլաւ, 'ի Գանձակ, 'ի Սանահին, 'ի ձեռն հաւատարիմ վարդապետաց իմոց եւ իշխանաց, որպէս զի որդիք ազգիս՝ որ անգիտակք են բնաւ հայրենի լեզուաց՝ ուսցին անդադար եւ լուսաւորեսցեն զհայրենակիցս իւրեանց ։

ԺԹ. Յանձն առի դժուարակիր աշխատութեամբ վերանորոգել զհինգհարիւրամեայ աւերակ պարիսպ վանացն Տփխիսայ, եւ զշինուածսն Առաջնորդարանին մաքրեցի յարդարեցի եւ 'ի նորոյ կառուցի հաստահիմն պարիսպ եւ զշքեղ Առաջնորդարանն, եւ յերկուց կողմանց յաւելի հարթ հաւասար լայնարձակ գետինս ցեօթըն հարիւր քառակուսի սաժէն, որ աւելի արժէ բոլորն 'ի միասին քան զերեսուն հազար մանէթս արծաթոյ, առանց

Digitized by Google

ձեռնամուխ լինելոյ յեկեղեցական եւ 'ի վիճակային արդիւնս ։

Ի. Իմով գրութեամբ խնդրեցի 'ի վեհափառ Կաթուղիկոսէն զի տացէ ինձ հրաման առ 'ի կառուցանել 'ի պարսպի վանաց Տփխիսայ հոյակապ երկյարկեան ուսումնարան ժառանգաւորաց, առանց ձեռնամուխ լինելոյ յեկեղեցական եւ 'ի վիճակային արդիւնս, զի ես արդէն պատրաստեալ էի յիմոց տաղանդաւոր բարեկամաց իննսուն հազար մանէթս արծաթոյ. Նոյնպէս բացեալ էի եւ զաղբիւրս ուճկաց վարժապետացն եւ այլոց հարկաւորութեանց, որպէս զի անդանօր ուսցին ամենայն հոգեւորականք ազգիս, զգենլով ըզհանդերձս ըստ ձեւոց հոգեւորականաց սովորութեան եւ 'ի մանկութենէ ընտելացեալ 'ի վերաբերեալսն հոգեւորականութեան. բայց զարմանք, զի այնպէս համոզեցին զՆորին սրբութիւնն 'ի խափանումըն նորին, մինչ զի եւ ոչ իսկ պատասխանի ընկալայ իմոց խնդրանաց ։

ԻԱ. Խնդրեցի նոյնպէս 'ի Նորին վեհափառութենէ իմով գրութեամբ եւ առաքեցի զայն 'ի ձեռն Եղիազար Արքեպիսկոպոսի, զի կառուցից զմեծ եւ հոյակապ կարաւանոց 'ի Տփխիս, որ կարիցէ բերել

Digitized by Google

'ի տարին արդիւնս առաւել զքան հազար 'մանէթս արծաթոյ 'ի պէտս դպրոցին Էջ-միածնայ, զորոյ հիման քարինսն ժողովեալ էր արդէն. բայց վերստին դրդեցին ըղ-Կաթուղիկոսն եւ չթողին զո՛նէ պատաս-խանի առնել:

ԻԲ. Խնդրեցի նոյնպէս կառուցանել դպրոց ժառանգաւորաց 'ի Հաղբատ, 'ի Սանահին, եւ 'ի վանս Թարգմանչաց որ 'ի Գանձակ, զի անդանօր ուսանիցին քա-հանայացուք 'ի բարի վարս եւ յուսմունս վասն գիւղօրէիցն մերազանց. բայց եւ այնպէս խափանեցին եւ ոչ ետուն թողլ առնել պատասխանի:

ԻԳ. Գրաւոր կերպիւ յանձն առի բանալ աղբիւրս արդեանց առաւել քան զքառասուն հազար մանէթս արծաթոյ 'ի տարին, զի յԷջմիածին կառուսցի մեծ եւ վայելուչ բազմալեզուեան ճեմարան եւ անդ ուսանիցին աշակերտեալք զանազան գիտութիւնս եւ անտի ելանիցեն լուսաւոր գիտութեամբ պաշտպանք ազգի եւ կրօնի վասն առաջնորդութեան 'ի զանազան տե-ղիս եւ վասն կաթուղիկոսութեան, եւ Էջ-միածինն մի՛ մնասցէ կարօտ Սենեակոյ դրեանց ըստ ամենայն մասանց, որպէս զի բարձցին յաւիտենական նախատինք 'ի Թի-

Digitized by Google

կանց ամենայն վարդապետաց . այլ խափա֊
նեցին եւ զայս առաջարկութիւն իմ եւ ոչ
եղէ անգամ պատասխանւոյ արժանի ։ Տե՛ս
զի՛նչ գրէ վասն այսր երջանկայիշատակ
Կաթուղիկոսն ամենայն Հայոց Տ . Ներ֊
սէս . « Վանքն Ղազարու որ ՚ի Վենե֊
« տիկ՝ հիմնեալ ՚ի փախստական կամ ար֊
« տաքսեալ վարդապետէ ՚ի Միաբանու֊
« թեանց Աթոռոյն Էջմիածնի՝ ՚ի բարեյի֊
« շատակ Մխիթարայ Սեբաստացւոյ , ՚ի
« կարճ ժամանակի զհիմնարկողն ՚ի սաստ֊
« կագին իւրումն ազգասիրութեան պանծա֊
« ցուցանէ Մխիթար Աբբայ Հայր ան֊
« ուամբ , եւ զեկեղեցին իւր եւ զՄիաբա֊
« նութիւնն հանդիսացուցանէ յաչս ազ֊
« գաց բազմաց գովանիս եւ փառաւորս ,
« բազմաւ արդիւնաւորութեամբ միոյ միոյ
« իւրաքանչիւրոց նոցա . իսկ ապաբաղդ Ա֊
« թոռն ընդհանրական Մայր եկեղեցի ա֊
« մենայն Հայոց Կաթուղիկէ Էջմիածին՝
« ՚ի դարուց ժամանակաց յաջողութեանց
« իւրոց եւ անյաջողութեանց՝ այսօր ահա
« գտանի ՚ի սմին ողբալի դրութեան , զի
« ես ինքն անուանեալ Կաթուղիկոս ամե֊
« նայն Հայոց գտանիմ դրագիր կաթու֊
« ղիկոսական , եւ Ատենակալք ՚ի Սինոդի
« գրեն առ իս զայնպիսի իւրեանց թէ֊

Digitized by Google

« բաղատութիւնն անյարիր չարաղբու-
« թեամբ իւրեանց ատենադպրի առանց
« կանխադատութեանց բանիցն զորս ըս-
« տորագրեն, եւ ո՞ այսոցիկ չարաբաղդու-
« թեանց առիթ, եթէ ոչ պակասութիւն
« նախահոգութեանց եւ հեռատես կար-
« գադրութեանց առաջնոց եւ վերջնոց
« միաբանութեանց Աթոռոյ Էջմիածնի: »

Ահա սոյն բանք են, զորս գրեաց Նորին վեհափառութիւնն 'ի յաւիտենական նախատինս մեզ հոգեւորականացս:

ԻԳ. Յանձն առի իմով միջնորդութեամբ եւ ազատ արարի յարքունական հարկաց զամենայն կալուածս քահանայիցն հայոց, որք մինչեւ ցայս վայր ճնային առանց ուշադրութեան, վասն զի տունք յորս բնակէին հոգեւորականք հանդերձ քանի մի սենեկօք՝ ազատ էին արդարեւ 'ի հարկաց, իսկ այլ ամենայն կալուած եւ 'ի վարձու տուեալ տունք եւ կրպակք անկեալ կային ընդ հարկաւ ըստ օրինակի աշխարհականացն:

ԻԴ. Իմով միջնորդութեամբ կարճեցի զժամանակ ընկալնելոյ զօտարազգիսն յեկեղեցիս մեր մինչեւ 'ի մի եւ կամ յերկու եօթնեակս, զի որք ցանկանային յառաջին՝ յետաձգիւր գրեթէ ամօք եւ ամ-

Digitized by Google

սօք, եւ ցանկացողքն յուսահատեալք
դառնային դարձեալ 'ի հաւատս իւրեանց։

Ի. Օ. Իմով միջնորդութեամբ առ փո-
խարքայն Կովկասու վերադարձուցի զյա-
փշտակեալ կալուածս Ախլցխայի եկե-
ղեցւոյն, որ աւելի արժեն քան 'զհարիւր
հազար մանէթս արծաթոյ. թողումեւ զայլ
բազում ազգաշահ գործողութիւնս ։

Երջանկայիշատակ Կաթուղիկոսն Տ.
Ներսէս վկայ անձանձիր իմոց ծառայու-
թեանց առ ազգն եւ առ եկեղեցին, իւ-
րով օրհնալիր բերանով եւ խորին զգա-
ցողութեամբ սրտին յորջորջէր միշտապէս
եւ կոչէր զանարժանս «քրտնաջան անձան-
ձիր աշխատող, բազմաջան եւ բարեջան մը-
շակ ազգի եւ եկեղեցւոյ»։ Ահա այսոքիկ
էին իմ դիտաւորութիւնք, ուսեալ 'ի դաս-
տիարակէն իմմէ, ծառայել ազգի իմոյ սի-
րեցելոյ հաւատարմութեամբ եւ անձնու-
րացութեամբ, եւ ոչ թէ ծարաւ վիճակի
եւ դրամոյ, որպէս կարծէին մոլախաբքն.
իսկ այժմ ո՞վ է անհատարիմն, ընդ ներքոյ
զրպարտութեան՝ անկեալն, հալածեալն,
ատելին, եւ 'ի խորշս ինչ վանաց մենաց-
եալն, դարձեալ ես ։

Ես զայսոսիկ գրեցի մի միայն 'ի գի-
տութիւնձեր եւ ոչ բնաւ 'ի պարծանս ան-

Digitized by Google

ձին իմոյ, զի եթէ կատարեցի՝ պարտք էին ինձ. ուրեմն միայն ինձ ասել թէ ծառայ անպիտան եմ եւ զոր պարտն էր առնել արարի. իսկ եթէ ոչ կատարէի՝ վա՛յ էր ինձ, զի միայն էի պարտական առաջի Աստուծոյ եւ ազգին իմոյ սիրեցելոյ ըստ իմում սրբազան պաշտօնի: Բայց այժմ առ ի՞նչ պէտս եւ վասն է՞ր իբրեւ անձն անպիտան զրպարտիմ եւ տարաժգրիմ: Զվասն էրս զայս համառօտակի իմն 'ի յայտ ածել ոչ ձանձրացայց՝ առ 'ի գիտութս առնել ըղբարեկամն իմ 'ի վերահասութիւն իրացն:

Նախ՝ 'ի կողմանէ եղբարց ոմանց եպիսկոպոսականաց, եւ երկրորդ 'ի կողմանէ քանի մի տգիտամիտ երիտասարդաց:

Ներսէս Վեհափառ Կաթողիկոսն կամեցաւ կարգել զՊ. Պետրոս Շանշեանց 'ի պաշտօն վերատեսչութեան ուսումնարանի իւրոյ 'ի Տփխիս 'ի 1849 ամի, եւ ետ քանի մի խորհրդակիցս 'ի նոյն պաշտաման, յորոց մի էր իշխանազուն Անիազ Յովհաննէսեան Զաքարեան երկայնաբազուկ Արղութեանց Բագրատունի: Պ. Պետրոս Շանշեանց՝ ուսեալն ընդ օտար աստեղօք՝ հակառակ համարեցաւ իւրոց ախորժակացն զխորհրդակցութիւնն, ուստի եւ չկամեցաւ խորհրդակցօք վարել զպաշ-

Digitized by Google

տօնն զայն՝ ասելով ես չկամիմ զոք խոր-
հրդական ։ Ներսէս Կաթուղիկոսն պա-
տասխանի արար նմա թէ՝ ես ինքնս Կա-
թուղիկոս գոլով՝ առանց խորհրդականաց
ոչ կամիմ մնալ, իսկ դու՝ եթէ զմիայնու-
թիւն կամիս՝ ինձ չէ հաճոյական, վասն
այսորիկ 'ի չհաւանութենէ յայսմանէ Պ.
Պետրոսն ոչ ընկալաւ 'ի նոյն պաշտօն, ուս-
տի եւ վերադարձաւ 'ի Ս. Պետերբուրգ,
ուր բնակէրն, որպէս գրէ վասն այսորիկ
Վեհափառ Կաթուղիկոսն Ներսէս առ
Աղայֆօն Գուլթեան գերազնուականան-
ձըն 'ի 1850 ամի, փետրվարի 24, համար
47, 'ի Թիֆլիզ, այսպէս.

" Ներսէս ծառայ Քրիստոսի . : . ազ-
« նուական Պետրոսն Սամուէլեան Շանշ-
« եանց, որոյ ազգասիրական յոյսն առա-
« ւել էր 'ի ձեզ եւ 'ի մեզ՝ յոյժ պակաս գը-
« տաւ, զի բաց յինքենէ ոչ զոք կամելով
« ունել գործակից վասն ուսումնարանի կա-
« ռավարութեանց, 'ի կամիլն մեր ունել
« վասն օգտակարացն ուսումնարանի զնո-
« րին պայծառափայլութիւն Կնիազ Իվա-
« նէ Արղութինսկի, զազնուական Դա-
« ւիթ Գրիգորեան Խոլոդինեաց եւ զնո-
« րոգ հաստատեալն յազնուական զԳէ-
« որգ Մանդինեանց, Ս. Գէորգ Մուղնի

Digitized by Google

« անուանեալ եկեղեցւոյ, նա Թողեալ զիւր
« պաշտօնն ուսուցչական կառավարու-
« Թեանց յայնմ ուսումնարանի Հայոց՝ հր-
« րաժարեալ յամենայնէ գնաց 'ի տուն իւր.
« Եւ Թէ՝ զի՞նչ է պատճառ այսպիսի ա-
« ռաձնական տեսչուԹեամբ միայնակ յօ-
« ժարելոյն նորա կառավարելոյ զուսում-
« նարանն եւ զբազմուԹիւնն աշակերտաց
« եւ զմիաբանակից զոք չունելոյ աղագաւ
« ըստ մերում նախամտածուԹեանց մեզ
« յայտնի եղելոց՝ բացէ 'ի բաց հրաժար-
« մանն, մեք չկարողացանք նշմարել ինչ
« տուխԹ չա՛հարեր կամ վայելչական, եւ
« վասն այսորիկ Թողաք զնա երԹալ զհետ
« կամաց իւրոց : . . . . Նորին ազնուակա-
« նուԹեանն՝ Պետրոս սիրականին մեր եւ
« ձեր՝ խոստացայ զի Թէ խօսեցեալ ռո-
« ճիկն վասն նորա հինգ հարիւր ռուբլի
« արծաԹոյ սակաւ իցէ վասն իւր, տա-
« ցի հազար ռուբլի արծաԹոյ, եւ հաւա-
« տարիմ բանիւ խօսեցայ առաջի ոմանց
« գտանեցելոց առ մեզ 'ի մերում սե-
« նեկի, զի զոր ինչ եւ ինքն կամեսցի վա-
« սըն անձին իւրում՝ առանց խնայելոյ ու-
« նիմ տալ ինքեան. այլ չեղեւ համոզել
« զնա 'ի կամս մեր, եւ ես առանց պատ-
« ճառի ըստ իմում նախահոգուԹեանց

Digitized by Google

« չկամեցայ յանձնել նմա միայնակ զայս-
« պիսի ուսումնարան բազմամթիւ մանկանց
« 'ի սմին ժամանակի ուսումնարանական
« դրութեանց ։ »

Աշակերտք Պ. Շանշեանցի, որպէս
յարձակեցան 'ի վերայ իմ զօր ունիմ գրել
'ի ստորեւ, նոյնպէս յարձակեցան եւ 'ի
վերայ երջանկայիշատակ Հայրապետին
Ներսիսի՝ երբ ոչ ընկալաւ զնա 'ի նոյն
պաշտօն, եւ թելադրութեամբ սատանայի
անստորագիր եւ աղճատ գրութեամբ ըս-
կըսան նախատական առնել զՀայրապետն,
զոր Սորին վեհափառութիւնն առեալ գը-
րէ յիւրում կոնդակի առ ազնուական Ա-
ղա Գուլիթն Խլրոդինեանց 'ի Տփխիս 'ի
1849 ամի 7 յունվարի համար 9 ըստ այսմ.

. . . . . Առ այս ամենայն մեք նախ
« յայտնեմք Ձեզ զի լցեալ անարգ բանիւք
« գրութիւն մի, որ առաքեալ էին առ մեզ
« այսր 'ի Թիֆլիզոյ, յայնմ լրբենի անըզ-
« գամական գրութեան տեսան եւ մէկ թեր-
« թովք վասն իմում անձին եւ գործոց
« բազմամթիւ անարգ բանս նշանակելով՝
« անդոսնելի ցուցանել ախորժեն զչինու-
« թիւնն պարապի գերեզմանատան Հայ-
« վապարայ 'ի ձեռն . . . . Սերոյի, զչի-
« նութիւնն մեր աստ 'ի սուրբ Աթոռն

« Պօմշակէօլ եւ Մայրագոմանուանելով.
« Աթոռոյ արդիւնքն ջրի պէս խարջելով
« կամելոց եմ նախ չինել յաթոռն հազար
« մկանց ուսումնարան, քան թէ հազար
« մանկանց 'ի միջի մօտակայն Էջմիածնի,
« յորժամ ուսումնարանն եղեալ 'ի Թիֆ-
« լիզ խափանեալ, ես ինքն կամիմ այժմ
« խաքել գլխաղսն, թէ չինեմ ես ուսում-
« նարան հազար մանկանց, զոր չէ չինեալ
« ուրեք ուսումնարան հազար մանկանց
« Աւայորն Սուսաց. գիտեմ ես չափազանց
« սիրել եւ չափազանց ատել վասն փոքու
« արժանաւորութեանց եւ անարժանու-
« թեանց . . . ։ Զար առվորութիւնդ քա-
« ղաքականութիւն քեզ համարեալ, զըզ-
« ւելի կեղծաւորութիւնդ, մարդահաճու-
« թիւնդ, որ մեծաց եւ փոքունց Հայոց
« եղեւ տարջանք զի ընարեցին զ.քեզ Կա-
« թողիկոս ինքեանց, նորաառվոր կեղծա-
« ւորութեամբ կաւալէր ձգած . . . այն
« ինչ Խանումի տունիկը վազ տալիս, աջ-
« ուձախ նստեցրած Կարապետ եպիսկո-
« պոսին Ղուաջնորդ եւ Մինաս Վ. ալպա-
« ջանին ։ Ըստանօր աւելի եւս չարաքա-
« նութեամբ գրեալսն անարժան համա-
« րիմ օրինակել . . . ։ Խորհուրդ տամք
« քեզ 'ի բաց վարել 'ի Վ. եհարանէդ ըզ-

« գեաղադիւղայ անձինս․ Էջմիածին եղ–
« եալ գիտնականքն են Շահխաթունեան
« եպիսկոպոսն, Ռբել վարդապետն Մէթ–
« եան, Յովսէփ վարդապետն Իժչկեան․
« իսկ 'ի Թիֆլիզ եղեալքն երկու եղբար–
« քըն Ռոզանեանք, Սարգիս վարդապե–
« տըն Զալալեանց, Ռուբել վարժապե–
« տըն Ռաբաթեան, Յակոբ վարժապետ
« Կարինեանց, Գալուստ Շիրմազան–
« եանց, սուտ Պերխատտի որդի Միքայէ–
« լըն, որոնցմով շատ բան կարես առնել․ ․ ․ ։

« ․ ․ ․ ․ Այժմ դու ինքն ականատես
« եղեր դառնաղէտ դրութեան քո ուսում–
« նարանին, եւ քո ձեռամբդ քակեցեր
« զեղեալն եւ արտաքս հաներ զուսու–
« ցիչսն եւ զուսանողսն որպէս թէ լաւ եւս
« ունիս բարեկարգել զնա, եւ ահա՛ տե–
« սանի 'ի միջի նորա բազմեալ յաթոռ
« դաստիարակութեան երէկեան տղմուղ
« համբակաց, որ փոխանակ լուսաւորելոյ
« կուրացուցանել ունին զողորմելի մանկը–
« տին խորին տգիտութեամբ իւրեանց եւ
« պէս պէս մոլորութեամբք․ ․ ․ ․ ․ ։ »

« Զայս ամենայն օրինակել ոչ ձանձ–
« րացայ, զի լաւ եւս տեղեկասցիս վասն ա–
« մենայն դրութեանց եւ խօսից այլոց
« վասն սորա կամ վասն նորա, որոց 'ի

Digitized by Google

« կարգի դատանի եւ անուն Զեր, որոյ ա-
« ղագաւ եւս աւելի եւ յառաջ վարելով
« զչարաբանութիւն իւր գրողն տասն եւ
« մի թերթովք զչարաբանութիւն իւր վա-
« սըն իմ եւ վասն նշանակելոցն յիւրումն
« գրութեան, յաւելու նաեւ 'ի վերայ այ-
« նոցիկ թէ « ահա այնոքիկ անուշունք ընդ-
« դառանց քոց մոլեկան ախտից 'ի հան-
« դէս առ մատուցեալ յուսամք, որպէս
« զլեղին ձկան, զոր օծանէ Տուբիա յա-
« չըս կուրացեալ հօրն իւրոյ 'ի ծրտից ա-
« ռաստաղաբնակ ծիծռանց՝ անկան կեղե-
« ւանք յաչաց նորա եւ ետես, նման նը-
« մին բացցին եւ քո աչք շլացեալք 'ի
« բազմամզիաս ծրտից չարամիտ եւ նեն-
« գաւպատիր՝ լեզուաց Մ՝ինասայ, Նիկո-
« ղայոսի, Վ՝արդանայ, Սահառունւոյ եւ
« այլոց չարածին սերմանց սատանայի եւ
« այլն, եւայլն, եւայլն. լի անարգական
« չարաբանութեամբ ըստ գրեցելումն թէ՝
« Արեցին զլեզուս իւրեանց որպէս զօձի
« եւ թոյնք իժից 'ի ներքոյ շրթանց նո-
« ցա . . . . . . :»

Յետ ժամանակաց ինչ Ողայֆօն Գաւթեան հայ իշխան որ 'ի Ս. Պետերբուրգ, գրէ անտի առ Գաւիթն Թամամշեանց 'ի Տփխիս, 'ի հարկէ ըստ թախանձանացն-

Digitized by Google

րին Պ. Շանշեանցի, եւ նա առ Պ. Վասակեանցն՝ որ վարէր զպաշտօն Պրոկուրորութեան յէջմիածին, զի միջնորդ եղեալ առ Վեհափառն վերստին ընդունել տացէ զՊ. Պետրոսն 'ի նոյն պաշտօն ։ Պ. Վասակեանցն միջնորդէ բանիւ Թամամշեանցին եւ Կաթողիկոսն բարեհաճի առ այն, բայց այնու պայմանաւ զի պատուելին այն կատարեսցէ զամենայն գործս պաշտաման խորհրդակցօք եւ ոչ բնաւ մէն միայնակ, որպէս նայն կամէր, եւ այս գրութիւն Վասակեանցի գտանի արդէն 'ի գործս Տփխիսոյ ուսումնարանին։ Վերջապէս Պ. Պետրոսն վերադարձեալ ընդունի զպաշտօնն. իսկ 'ի 1854 ամի փոխանորդ Փոխարքային Կովկասու Տ. Րեադըն 'ի ձեռն քաղաքապետին տայ տեղեկութիւն Կաթողիկոսին 'ի ժամանակի պաշտօնակալութեան Շանշեանցի թէ 'ի ձերում ուսումնարանի շարունակի դասատըւութիւն ընդդէմ կրօնի Ձեր եւ ընդդէմ տէրութեան, արդեօք գիտա՞կ էք եւ դուք, եւ կամ թէ թոյլատրութեամբ ձերո՞վ լինի թէ ոչ. հետեւաբար Կաթողիկոսըն կոչէ առ ինքն զհոգաբարձուս ուսումնարանին, եւ յետ զայրանալոյ 'ի մէջ բերէ եւ զայս թէ ես զամենայն աւուրս կենաց

Digitized by Google

խմոց եւ ժողովուրդն իմ լեալ եմք հա-
ւատարիմ առ տէրութիւնն եւ հաստա-
տունք 'ի կրօնս, զի՞նչ է այս զի լսի ձայն
ապստամբութեան եւ նոր վարդապետու-
թեան 'ի մերում ուսումնարանի ։ Այն այս
վատահամբաւութիւն եղեւ պատճառ զի
Կաթողիկոսն խափանեաց զուսումնարանն
եւ պհեստ եղեւ գրել զկանոնադրութիւնս
որով վարել ունէր ուսումնարանն աներ-
կեւան ։ Վասն այսր բանի ուսումնարանն
զամս երիս մնաց գրեթէ խափանեալ, եւ
հետզհետէ հասանէին 'ի Տփխիսոյ 'ի ձե-
ռըն հաւատարմաց գրով եւ բանիւ դարձ-
եալ նոյնպիսի անախորժ համբաւք, վասն
որոյ պարտաւորեալ Ներսէս վեհափառու-
թիւնն գրէ զայսոսիկ կոնդակս առ հոգա-
բարձութիւնն, առաջին 'ի 13 օգոստոսի
1855 ամի 'ի սուրբ Էջմիածին համար 183 ։

« Ներսէս ծառայ Քրիստոսի . . . .
« հոգաբարձութեան Ներսիսեան ուսում-
« նարանին Հայոց Տփխիսու . . . . որպէս
« խոստացաք Զերում ազնուականութեանց
« թէ շուտով ունիմք դարձուցանել առ
« ձեզ 'ի Թիֆլիզ զհարազատն սրբոյ եկե-
« ղեցւոյ հայրենեաց եւ մեր ամենայն մի-
« աբանութեանց մերազանց զՍարգիս շը-
« նորհազարդ եպիսկոպոսն, թէպէտ եւ

Digitized by Google

« համաձայն մերում խոստմանց ոչ անա-
« գան ձեռնադրեալ զնա Եպիսկոպոս
« պատրաստեցաք զնա յաղագս վերադար-
« ձուցանելոյ առաջնորդական պարտաւո-
« րութեամբ, այլ զի նորին պայծառա-
« փայլութիւնն Անէաղ Վահիլ Յովսէփ-
« եան Ներհբուստեանց զգրութիւն մեր առ
« Մ՝ինխտարն ոչ կամեցեալ առաքել՝ ինքն
« դարձուցեալ էր առ մեզ եւ գրեալ զի
« առաքեսցուք առ Նորին բարձր գերա-
« զանցութիւնն Նիկօլայ Նիկօլայեվիչ
« Մուրավիէվ Տ. Փոխարքայն որ գտանի
« 'ի բացակայութեան իւրով ամենահար-
« կաւոր ծանր զբաղանօք . . . : Բայց ա-
« ռաւել զգալի գտանէ մեզ զի լսելի լինին
« 'ի հասարակական համբաւոց շշնջիւնք ոչ
« պատկանեալ ուսումնարանաց հայկազանց,
« իբրեւ թէ ակարութեամբ գիտութեանց
« Աստուածաբանութիւնք կամ այլ շա-
« րադրութիւնք նախնեաց Հայոց չեն այն-
« պէս կատարեալք, որպէս են կատարելա-
« գործեալ յամենայն Եւրոպայ կամ մանա-
« ւանդ 'ի Գերմանիա, ուր հարիւրաւոր ա-
« մօք հռովմէական ամբարիշտ քարոզչացն
« էին գայթակղութիւնք անուսումն, այլ
« Քրիստոսեան աստուածային վարդապե-
« տութեամբ առաքինացեալ ազգաց բազ-

Digitized by Google

« մաց գայթակղութիւն ընդ ամենայն տե-
« ղիս. իսկ ոչ 'ի վաղուց ժամանակաց ա-
« ռաւել քան զնոցայն սկզբնաւորեցին եւ-
« բողոքական ուսուցչութեանց գայթակ-
« ղութիւնք Լուտերականաց եւ Գեր-
« մանացւոց, որպէս ոչ 'ի վաղուց յայտ-
« նեցեալն 'ի Ղարապաղ եւ 'ի մերձաւոր
« ժամանակաց հետէ յամենայն սահմանս
« տէրութեան Օսմանցւոց, նա իսկ եւ 'ի
« Կ. Պօլիս, եւ իբրեւ ոչ անհաւաստի
« բաւական հռչակահարութեամբ նաեւ 'ի
« Շամախի քաղաքի, մի՛ եւ մի՛ արաս-
« ցէ ամենակատար ուսուցիչն հաւա-
« տոյ Աստուած մեր թոյլատրութիւն այն-
« պիսեաց գայթակղեցուցչաց մերազանց
« 'ի Քրիստոսապատուէր առաքելական
« վարդապետութեանց սրբոց լուսաւորչա-
« ցըն իւրեանց Թադէոսի եւ Բարթու-
« մէոսի եւ սրբոյն Գրիգորի Պարթեւի:
« Որպէս մօտայն հագուստի եւ այլ իրաց,
« այնպէս եւ հաւատոյ մօտայն գտանի սի-
« րելի անձնահաւան ընկերցասիրաց, բայց
« մի է ճշմարտութիւն հաւատոյ, այն՝ զոր
« պատուիրեաց Տէրն մեր Յիսուս Քը-
« րիստոս ուսուցանել ամենեցուն եւ զոր
« ուսուցին նոքա մինչեւ ցմասնատումն
« բազմաթիւ հաւատոյ, յորմէ պահեսցէ

Digitized by Google

« Տէր Ստուած մեր զմեզ եւ զամենայն
« ազգն Հայոց ։ Եւ այս ինքն է պատճառ,
« զի 'ի մասին ուսումնական ընթացից 'ի
« մերում ուսումնարանի՝ ընտրելագոյն հա֊
« մարիմ սպասել մինչ ցառաքումն Սար֊
« գիս սրբազան Եպիսկոպոսի ։ »

Նոյնպէս 'ի 27 օգոստոսի նոյն ամի
գրէ առ նոյն հոգաբարձուն համար 205 ։

« Ընկալեալ զտոմսակն առ մեզ 'ի 12
« սոյն օգոստոսի եւ ծանուցեալ վասն տա֊
« րակուսանացն ձերոյ 'ի մասին ոչ համա֊
« ձայն խոստման մերում ձեզ վերադար֊
« ձուցանել զՍարգիս եպիսկոպոսն Գա֊
« լալեանց վասն օժանդակելոյ ձեզ 'ի մա֊
« սինն նորոգ առ 'ի մէնջ կարգադրութեան֊
« ցըն յաղագս ուսումնարանի մերոյ, հա֊
« մաձայն մերում տնօրէնութեանց ուսու֊
« ցանելոյ ըստ այնոցիկ նպատակաց մի առ
« մի նշանակեցելոց առ 'ի մէնջ այնմիկ նո֊
« րոգ կարգադրութեանն մերում, այլ զի
« ստիպեալ 'ի հարկէ բարուոքելոյ զկառա֊
« վարութիւն հոգեւորական ատենից յան֊
« ձըն եղելոց վերադիտողութեանց Սինօդի
« Էջմիածնի . . . պարտաւորեցաք զՍար֊
« գիս եպիսկոպոսն Գալալեանց կարգել
« վերաքննիչ ուպխսաբար գործավարու֊
« թեանցն վիճակային Կոնսիստորիային Եր֊

Digitized by Google

« րեւանու . . . . եւ յուսով եմք թէ ոչ
« եւս անագան աւարտեալ զքննութիւն
« այն Սոնսխատորեայի առաքեսցուք՚ի գոր֊
« ծակցութիւն ձեզ եւ Սանսխատորեայի
« Վրաստանի եւ Իմէրէթիոյ զվարձ առ֊
« եալ հարազատն սրբոյ Եկեղեցւոյ եւ ազ֊
« գի Հայոց եւ մեր զՍարգիս եպիսկո֊
« պոսն Զալալեանց . . . . . միայն այժմ
« այսու ծանուցանեմք Ձերում ազնուա֊
« կանութեանց զի լսելի լինի մեզ լուր ա֊
« նարժան մերում եկեղեցական ուսում֊
« նարանի , իբրեւ զի յառաջադէմ աշա֊
« կերտք ուսումնարանի անհաւանք զտա֊
« նին գրութեանց գերարժան հեղինակաց
« Հայոց Գրիգորի Նարեկացւոյ , Ներ֊
« սիսի Շնորհալւոյ , նա իսկ եւ Սաղմո֊
« սարանաց Դաւթի եւ այլոց հիմանց ե֊
« կեղեցւոյ Քրիստոսի հրաշաքան Աստ֊
« ւածաբանութեանց եւս եւ կրօնի կու֊
« սական կարգաց եպիսկոպոսութեանց եւ
« վարդապետութեանց եւ այլոց եկեղեցա֊
« կան զանազան կարգադրութեանց եւս
« եւ աղօթից եւ ճգնաւորական վարուց
« . . . . . վասն որոյ խնդրեմ հանճարաւոր
« ուշադրութեամբ զտանիլ Նորբահայեաց ,
« թէ ընդէ՞ր իցեն տարածեալ այսպիսի ա֊
« նարժան մերում ուսումնարանի չարա֊

Digitized by Google

« համբաւ լուրք , եւ մեք հոգ կալցուք
« փութացուցանել զՍարգիս սրբազան Եպ-
« իսկոպոսն յաղագս ապահովացուցանե-
« լոյ զմեզ եւ զձեզ եւ զամենայնուրբ Ա-
« ռաքելական եկեղեցի Հայոց : »

Եւ յետ գրելոյ զայսոսիկ կոնդակսն, ուր ուրեմն զկնի բազմօրեայ ճիգն թափելոյ անձանձիր աշխատելոյ ընդ ընդհանրական գործառնութիւնս տայ զկանոնաւորութիւնս իւր, զի այնու վարեսցին ամենայն դաստաստանութիւնքն եւ դատաստանքըն, եւ 'ի նմին կանոնադրութեան խըստիւ արգել զի դաստաստանութիւնն քրիստոնէական վարդապետութեան մի լիցի 'ի ձեռագիր տետրակս, զոր Պ. Շանշեանցըն դրէր եւ ուսուցանէր. սակայն կարգադրութիւնս այս ոչ հաւան գտաւ Պ. Շանշեանցին. իսկ Կաթուղիկոսն եւս ոչ եթող զնա 'ի կամս իւր, եւ յայսոցիկ անհամաձայնութեանց մնաց ուսումնարանն դարձեալ 'ի խանգարեալ դրութեան : Ես խօսեցայ անգամ մի թէ՝ Վեհափառ Տէր, թոյլատրեցէք նմա զի կամ ըստ իւրում ցանկութեանց շարունակեսցէ՛, կամ հրաժարեցուցէք զնա 'ի նմին պաշտօնէ. պատասխանեաց երանելին. « Սիրելի՛ն, եղբայր նորա է մի 'ի պատուականագոյն

Digitized by Google

անդամոց ազգիս Հայոց եւ ինձ յոյժ սիրելի. ո՛չ հրաժարեցուցից զնա, քայց եւ ոչ թողից ըստ կամաց նորա շարունակել զուսումն. թող ինքնին զգացեալ հրաժարեսցի 'ի նմին պաշտօնէ. եւ այսպէս 'ի սուկաւ յամեցման եկաց մինչ ցմահ Հայրապետին. յետ այնորիկ, հոգաբարձուք ուսումնարանին բարեսրտութեամբ ստիպեցին զիս, որպէս թէ լուեալ 'ի Հայրապետէն զհաճութիւն նորա 'ի կենդանութեան նորին զկարգմանէ Պ. Շանշեանցի 'ի նոյն պաշտօն տալ զվկայութիւն, որպէս զի ինքեանք կարգեսցեն զնա 'ի նոյն պաշտօն, ընդ բանս դալով թէ նա հանդերձեալ է գնալ 'ի Ս. Պետերբուրգ, յետ երից ամսոց, զի մի՛ ասեն ուսումնարանն կացցէ 'ի նըմին դրութեան: Դժուարին իմն էր յօժարիլ 'ի խորհրդատուութիւնս նոցա, եւ յետ երից աւուրց ընդ միտս ոգորելոյ պարտաւորեալ եսու զվկայութիւն, որով եւ կարգեցին զնա 'ի նոյն պաշտօն: Յայսմ միջոցի դէպ եղեւ ինձ գնալ 'ի Ս. Էջմիածին եւ յամենալ անդ զամիս ութ. նա Պ. Շանշեանցն գնացեալ էր զժամանակ յաջող եւ արարեալ որպէս գիտէրն, ոչ եւս դառնալով 'ի Ս. Պետերբուրգ: Նա այն ինչ վերադարձայ առաջնորդական պաշտօնիւ

Digitized by Google

եւ զինեցի զտի զուսումնարանն յողբալի
զրութեան, ՚ի նկատի ունելով զերկոսին
կոնդակսն՝ Նորին Վեհափառութեան, յո֊
րում պարզապէս երեւի թէ ՚ի նմին ուսում֊
նարանի լինի դասատուութիւն ընդդէմ
կրօնի Հայրենի եկեղեցւոյ մերոյ եւ մանա֊
ւանդ քննիչ էի այնմ գործոյ, թէ եւ ՚ի
կենդանութեան Նորին սրբութեան չեղէ
վերահասու, գտնէ զկնի մահուանն պար֊
տէի զգուշանալ. Յակոբ վարդապետն
եւս դասատու նմին ուսումնարանի յայտ֊
նապէս հաստատէր, եւ զինքն եւս հրա֊
ւիրեալ էին ՚ի նմին ընկերութիւն, իսկ
նա հրաժարեալ էր զլխովին ասելով՝ թէ
եկեղեցին Հայոց չունի հնութիւն զի նո֊
րոգեսցի, եւ ինքն երդուեալ է լինել հա֊
ւատարիմ, երից եւ չորից կրկնեաց նա
զայս առաջի հոգաբարձուաց. վասն որոյ ՚ի
զգուշութիւն իմ այս եղեւ զի Պ. Շանշ֊
եանցն լիցի վերատեսուչ, բայց եւ ոչ ընդ֊
նմին դասատու քրիստոնէական վարդա֊
պետութեան, ըստ անտեղեակ գոլոյն նո֊
րա ՚ի լեզուագիտութեան Հայոց եւ ծի֊
սից եւ կրօնից նորա՝ որպէս պահանջէ հար֊
կըն։

՚Ի վերջոյ երբ գիտաց Պ. Շանշեան֊
ցըն, թէ ինքն այլ եւս ոչ կարէ ըստ կա֊

Digitized by Google

մաց իւրոց լինիլ դատաւոր, հրաժարեալ իւրովի գնայ 'ի Ս. Պետերբուրգ: Նա այս եղեւ սկիզբն եւ պատճառ ծաղման ամենայն տարաձայնութեանց եւ աղաղակաց 'ի կողմանէ ոմանց օրբելի երիտասարդաց: Նոյնհետեւ տեսեալ նոցա զի ճիգն իւրեանց 'ի դերեւ ելեալ եւ զօրութիւն իւրեանց խափանեալ եւ ոչ գտեալ յաջողութիւն առ ոմն հարկանելոյ զկրօնական մասն եկեղեցւոյ, եւ հնար իսկ չէր երբ ազգն կարող լինէր զխորձ առնուլ միաբանակար խորհրդոց նոցին, սկսան բուծանել յինքեան զմաղձ դառնութեան անխիղճ դատաւորութեամբ առ համարումն անձին իմոյ եւ պատուոյ, ջանալ կորուսանել զ՚արկն՝ զոր ազգն ունէր առ իս, եւ հնարս հնարեցան առ 'ի հասանել յաջողւածոյ պատրուակեալ խորհրդոցն, զորոյ ակներեւ առաջի աչաց զկորուստն տեսանէին. նոքա ծանրացասումն եղեն ընդ իս, զի թաքնաշրջիկ ընկերութեան իւրեանց 'ի դիւրութիւն այսր հետապնդութեանց իւրեանց ոչինչ ունէր օգնել, բայց եթէ արատաւորութեամբ անուան իմոյ եւ հաւատարմայուցանելով զանձինս իւրեանց հասարակութեան ազգին, զի նոքօք որատացին զանձն իմ 'ի կորուստ, եւ անար-

Digitized by Google

գել յանապարհէզ մատուցին զքարի կարծեց-եալ զընթացս իւրեանց, յուսմունս դպրո-ցաց զմանկաւոյն չրջել դիւրախաբ զմիտսն յազատութիւն 'ի հալածիչն ազատութեան, եւ արդարեւ կարողացան նոքա հասանել 'ի կատար բաղձանաց իւրեանց, վատա-համբաւելով զնա խորամանկութեամբ, որ-ոտլով զմիտս պարզամիտ ժողովրդեանն.

Նոքա գիտակք էին զի ձայն Տ. Ներ-սիսի հասեալ էր յունկն ամենեցուն յաղա-գըս իմոց ջատագովութեանց եւ անձանձիր մշակութեանց ազգի եւ եկեղեցւոյ, եւ գիտէին եւս զի Ներսէս մեծահանճար առաքինական իշխանութեամբ իւրով սի-րելի էր ազգին 'ի սէր առաւել եւ առա-ւել քան զոր սիրէին հաւատարիմ որդիք զքարի եւ զգորովալիր հայրս իւրեանց. ուստի առ 'ի լուծանել զկապն, ոչ անտես յամենատեսութենէն Աստուծոյ, որով նա զնա կապեալ էր ընդ ազգին եւ ընդ ինք-եան, այնուհետեւ սկսան անստորագիր նամակօք եւ պատրուակեալ անուամբ գը-րել եւ հրատարակել զնա իբրեւ թշնամի կենաց Նորին Աստուածարեալ Սրբու-թեան, անզուգական բարերարի իմոյ եւ հօգեւոր ծնողի, եւ այն թելադրութեամբ աէրութեանն, ընդ նմին եւ թշնամիք ազգ-

Digitized by Google

դին իբրեւ դարձուցին առ յունականն ե-
կեղեցին . զայսոսիկ սոսկալի զրպարտու-
թիւնս իւրեանց ըստ պատուիրանի անօրէն
Սուլթէրին թէ որքան կարես զրպարտեա
զթշնամին քո , եթէ ոչ հաւատասցեն , դո-
նէ ընդ կասկածանօք եկեսցեն : Ահա ճա-
նապարհ հնարից նոցա , զորոց զանուանեն
անարժան համարիմ 'ի յիշել , թէ եւ հե-
տեւեցան նոցա քանի մի անձինք արժա-
նաւորք , այլ այն խաբեալք 'ի սուտակա-
պաս եւ 'ի ձեւակերպեալ ձայնից ընտանի
թշնամեացն , զոր եւ ծանուցեալ նոցին իսկ
խաբեբլոցն ապաշաւեցան առ յապայ աննա-
դան ուրեմն : Ապացոյց որոյ են , զի յետ
հրաժարեցուցանել տակաւ զնա 'ի պաշտօ-
նէ՝ անճապարեալ կոչեցին զՊ . Պետրոսեան
Շանչեանց 'ի Ս . Պետերբուրգայ եւ ե-
տուն կարգել վերատեսուչ ազգային ու-
սումնարանին Շուշուոյ ընդ նմին եւ զվե-
րատեսուչ դատաստանութեան քրիստոնէա-
կան վարդապետութեան , թէպէտ եւ յե-
տոյ Նորին վեհափառութիւնն հեռացոյց
զնա անտի յաջողապարութեամբ Գէորգ
վարդապետի Արամեանց եւ տեղւոյն ժո-
ղովրդոց , որպէս երեւի 'ի կոնդակէ Նո-
րին վեհափառութեան Տ . Մաթէոսի
Կաթուղիկոսի ամենայն Հայոց գրելոյ առ

Digitized by Google

ժողովուրդն Շուշւոյ 'ի 11 դեկտեմբերի 1864 ամի համար 587 ըստ այսմ.

« Մատթէոս ծառայ Քրիստոսի . . .
« համայն հաւատացեալ մերասեր ժողո-
« վրդեան բնակելոց 'ի Շուշի Աստուա-
« ծապահ քաղաք եւ յամենայն վիճակս
« նորին, սրբակրօն քահանայից, գերազ-
« նիւ իշխանաց, հաւատարիմ գործակա-
« լաց եւ երեցփոխանաց, ազնուազգի վա-
« ճառականաց, քաջահմուտ արուեստա-
« գիտաց, եւ առ հասարակ բարեպաշտօն
« քաղաքացեաց մեծաց եւ փոքունց, ա-
« րանց եւ կանանց, ծերոց եւ տղայոց,
« ողջոյն քրիստոսաւանդ սիրոյ, յորմէ օրհ-
« նութիւն եւ քաղցրութիւն Աստուածային
« բազմապատիկ շնորհաց հեղեալ ծաւա-
« լեսցի 'ի հոգիս եւ 'ի կամս եւ 'ի սիրտս
« ամենեցուն ձեր, եւ հայցեսցուք մեզ
« ընդ նմին զամենեսեան զձեզ 'ի բարիս
« կացեալ տեսանելով այն է յԱստուածա-
« հաճոյ իւրում գործոց առաքինութիւնս
« եւ սրբութիւնս, վերաբերեալ հանցէ
« զձեզ եւ յետ յաստեացս յանանց ուրա-
« խութիւն եւ 'ի մշտնջենաւորն հանգիստ
« անսահման երանութեանց իւրոց, որում
« փառք եւ գոհութիւն յանզրաւ յաւիտ-
« եանս: »

Digitized by Google

« Հռովմի աչաց ունելով մեր եւ սրտի
« զամենազգային տառապակրութիւնս վա-
« սըն զրկելոյ յետ ժամանակաց ինչ 'ի վի-
« ճակաւոր Հռովմնորդէ ձերմէ, ընդ նը-
« մին զանսփոփ վշտակրութիւնս 'ի խան-
« գարումն կարգաց ուսումնարանիդ վասն
« անձանց ոմանց. իշխելոց 'ի նմա գործով
« տեսչութեան եւ դաստառուութեան ան-
« ուղղափառ հոգւով եւ լի դաւանութեամբ
« եւ լեղեաւ չարաղանդ բանից վարդա-
« պետութեամբ, վասն որոյ այսու կըն-
« դակաւ մերով 'ի վերայ իրաւանց ներ-
« գործութեանց եւ իշխանութեանց ան-
« ղապահ առաջնորդի կարգեցաք զՄը-
« կըրտիչ արքեպիսկոպոսն Նազարեանց եւ
« առաքեցաք առ ձեզ վասն ժամանակա-
« ւորապէս հովուութեան ցհաստատու-
« թիւն բարձրագոյն իշխանութեան նորագ
« Հռովմնորդի, եւ քաջայոյս եմք զի նա
« ըստ բարեյուսութեան իւրոյ կարող եւ
« ջանակոռ լիցի ապահովացուցանել ըզ-
« հաւատարմութիւն հոգեւոր կառավա-
« րութեան տեղւոյդ. եւ ուսումնարանին
« որով ակնկալութիւն ազգին լնանալ ունի
« բարեդէպ միջոցաւք նորին, այլ եւ հա-
« ւատք եմք թէ եւ ոչ հովուեսցէ զձեզ
« բարկութեան եւ ատելութեան երկիւ-

Digitized by Google

« զիս, այլ համբերատարն սիրոյ խաղա-
« ղութեան, ոչ երբ տիրելով վիճակին,
« այլ մանաւանդ անձամբ օրինակ կալով
« բարեպաշտութեան եւ քրիստոնէական
« առաքինութեանց Ձերոց, ջանադիր լի-
« նելով զհետ լինել ամենայնի բարեկար-
« գութեան հօտի Ձեր, 'ի գործ դնելով
« ընդ նմին ըստ տէրունական պատուիրա-
« նի զհեզ եւ զհամաձայն ճշմարիտ ող-
« ուոյն քրիստոնէական եղանակս խրատուց
« եւ յորդորանաց առ Ձեզ, խօսս տալով
« յամենայն խստութեանց, մարդահաճու-
« թեանց, եւ հետեւելով շաւղաց սրբա-
« զան վարդապետաց՝ 'ի հաստատութիւն
« եկեղեցւոյ, 'ի պայծառութիւն ազգի եւ
« 'ի մխիթարութիւն հօտիդ մերոյ Տեառ-
« ծոյ: Իսկ եւ առ 'ի ձէնջ յուսամք հը-
« նազանդ լինել նմա յամենայնի եւ ճա-
« նաչել զամենայն խրատս նորա: եւ զօրէնս
« սիրոյ նորին, ոչ կալով առանձին այնմ ա-
« մենայն պատուիրանաց որք Աստուածայ-
« նովք քարոզին Ձեզ, մի՛ մտնել 'ի հակա-
« ռակութիւն բանից, յորոց յառաջ գայ-
« ցեն զանազան տարաձայնութիւնք չփո-
« թութիւնք եւ աղմուկք 'ի մէջ խաղա-
« ղութեան եւ սիրոյն համբուրի, զի եւ
« Աստուածն խաղաղութեան հանգիցէ 'ի

Digitized by Google

« Ձեզ յաւիտեան ։

« Մ՚այլ եւ ընդ նմին պատուէր աւան֊
« դեցաք յիշեալ Մ՚ուաճնորդին, մի զանց
« առնել քաղել զորոմն չարահեղձ մոլորու֊
« թեանց սուտակապաշտ եւ նենգամիտ
« անձանց սերմանեցեան կարգելոց յԱ՚ստ֊
« ուածայ՛ին ադարակի ուսումնարանիդ մե֊
« րում, զի մի՛ եւ փուշք դառնահամբա֊
« նից նոցին հեղձուսցեն զպատուքայեալ բզ֊
« հասկս խորհրդոց մտաց եւ հոգւոց աշա֊
« կերտելոց քաղցրութեանց եւ վարդա֊
« պետութեանց հնոց եւ նորոց կտակա֊
« րանաց, զի այն խակ է, մի՛ երկիրն մեր
« բարեբեր լիցի օտարացն ՚ի ժառանգու֊
« թիւն ստացուածոյ, որովհետեւ եւ ան֊
« բունական խոկ ունիմք հրաման վասն այն֊
« պիսեացն զգուշանալ ըստ այնմ. «Զգոյշ
« լերուք ՚ի սուտ Մարգարէիցն, որք գան
« առ Ձեզ հանդերձիւք ոչխարաց եւ ՚ի
« ներքոյ են գայլք յափշտակողք, եւ ՚ի
« պտղոց նոցա ծանիջիք զնոսա»: Նաեւ ՚ի
« սոյն միտս առ Կողոսացիս գրէ եւ Ա֊
« ռաքեալն Պօղոս. «Զգոյշ լերուք մի՛ ոք
« զձեզ կողոպտիցէ ճարտարմտութեամբ
« եւ սնոտի խաբէութեամբ, որք ըստ
« մարդկան աւանդութեան եւ ըստ տա֊
« րերց աշխարհիս եւ ոչ ըստ Քրիստոսի»:

Digitized by Google

« Ո՛ հաւատիկ եւ ոչինչ երկբայելի է մեզ բա֊
« ցածանոյց խօսիլ յունկս ձեր առ 'ի գի֊
« տութիւն ճշմարտութեան, զի ըստ նոցին
« եւ ուսումնական ումն Պետրոս Շանշ֊
« եանց ասացեալ, որ եւ թիւր 'ի բանս
« հաւատոյ միաբան ունի յղացեալ զաշա֊
« կերտս չարեաց յայլ ուրեք, ըստ նոցին
« եւ 'ի քաղաքիդ, վասն որոյ առաջադրե֊
« ցաք նորին որբաղնութեան 'ի բաց ար֊
« ձակեալ համարել զնա 'ի պաշտօնէ իւր֊
« մէ, եւ կարգել 'ի տեղի նորա զայլ ոք
« զարժանահաւատ եւ կրօնագէտ քահա֊
« նայ մի, որ ունի ուսուցանել նմա զխոր֊
« հրդածութիւնն նշանաց եւ շնորհաց եւ
« խորհրդոց Քրիստոսական սուրբ եկե֊
« ղեցւոյ եւ կամ զուղեցոյցն Քրիստոսական
« հաւատոյ զյօրինեցեալն 'ի մէնջ եւ կամ
« զհանրապատում քրիստոնէական վար֊
« դապետութիւնն Մսերայ Մագիստրի,
« եւ ոչ միայն գլխշեալ անձն զատուցանել,
« այլ եւ զամենայն համախոհս նորին, զի
« մի՛ փոքր ինչ խմորն զամենայն զանգուա֊
« ծըն այլ եւս խմորեսցէ, որով չատ լեցի
« մեզ 'ի բոլորն եւ 'ի համայնայինն հրկի֊
« զութենէ աղանդաւորութեան պնդելս
« եւ զանձինս ոմանս եւ եթ ապրեցուցա֊
« նել, եւ փրկութեան լինել առիթ նոցա

« եւ մի՛ կորստեան, որոյ աղագաւ հա֊
« մարս ունիմք տալ առաջի Աստուծոյ,
« ըստ բանի իւրում որ առ Եզեկիէլ մար֊
« գարէ. «Որդի մարդոյ դէտ կացուցի ըզ֊
« քեզ 'ի վերայ տանդ Իսրայէլի, լուիցես.
« յինէն պատգամ եւ սպառնասցիս նոցա
« ի բերնէ յինէն, յորժամ ասիցեմ ցանօ֊
« րէնն եթէ մահու մեռանիցիս, եւ դու
« ոչ զգուշացուցանիցես նմա եւ ոչ խօսես֊
« ցիս զգուշանալ անօրինին եւ դառնալ 'ի
« ճանապարհաց իւրոց չարաց եւ կեալ, ա֊
« նօրէնն յանօրէնութեան իւրում մեռցի,
« եւ զարիւն նորա 'ի ձեռաց քոց խնդրե֊
« ցից»: Եւ ահաւասիկ հաւաստիք բանից
« մերոց 'ի լոյս եկեսցեն նա եւ ամենե֊
« ցուն ձեզ, զի լուեալ էր մեր 'ի վաղուց
« հետէ վասն յիշեալ հեղինակին եւ դա֊
« սատուին, թէ՝ այլ ընդ այլոյ զուգղու֊
« թիւնս վարդապետութեանց եկեղեցւոյ
« մերոյ ընդլայնէ պատիր եւ չար խորհըր֊
« դովք մտաց հերձուածողութեան, սա֊
« կայն այնքան 'ի ճշմարիտն կարծիս ոչ մի֊
« տէաք, նաեւ զանց զբազմօք առնէաք
« զոր զնմանէ խօսից եւ զրուցից. այլ իբ֊
« րեւ 'ի յայտ եկին կրօնական տետրակք
« դասատուութեան նորին, դատեցաք զայն
« առաջի մտաւոր քանի մի անձանց ուսում֊

« Նախկանեաց եւ երկուց եպիսկոպոսաց վար-
« ժելոց յուսումն Աստուծոյ, յորում ե-
« րեւեցան բազում մրկապակք բանից եւ
« խորհրդոց, որք հայէին ատէպ 'ի մոլո-
« րամբիս վարդապետութիւնս օտար առ 'ի
« մէնջ եկեղեցեաց, վասն որոյ հրաման եւ
« յայլ տեղիս առաքեցաք արգելուլ ըզ-
« յիշեալ անձն միաբանգամ 'ի գործոց
« ամբարշտութեանց եւ դատաստանութեանց
« յայլ ամենայն ուսումնարանս Հայոց:
« Այլ լերուք, եւ մեք եմք եւ Միամք
« բարեմաղթ առ Աստուած վասն կալոյ
« եւ Միալոյ Ձեզ 'ի ներքոյ մշտնջենաւոր
« հովանաւորութեան Աջոյն իւրոյ բարձ-
« րելոյ, եւ անսասան հաւատոյն երկիւղիւ
« եւ սիրոյն շնորհօք հաստատեալ խաղաղ
« 'ի կեանս բարեյաջողս եւ աստուածահա-
« ճոյս 'ի շինութիւնս Հոգւոյն սրբոյ զօրաց-
« եալ եւ քաջալերեալ: »
'Նոյնպէս 'ի վերայ այսմ բանի նոյն
իսկ Կաթողիկոսն ամենայն Հայոց գրէ
առ Պ. Նատիրեանցն ըստ այսմ. « Արդ-
« ժամ բարեպատեհ գտեալ տեսանելով
« 'ի ձէնջ զնոր հաստատես ճշմարիտ ազգա-
« սիրական զգացմանց ձերոց արտայայ-
« տելոց գրաւորապէս 'ի ձեռն մատրանց
« ձեր եւ մեր, փութամք ծանուցանել զի

« մեք ըստ պատուաստութեան մերում յոր-
« դորս կարդացաք. քանի քանիցս Գ.էորգ-
« վարդապետի Երամեանց, մի՛ հրաժարիլ
« 'ի պաշտօնէն ոչ անսադան հաւատացելոց
« նմա բարձրագոյն կամօք, եւ որ ցանկա-
« լին էր մեզ այս՛ ըստ նորուն գեղեցիկ
« արժանաւորութեանց նմին : Սակայն հա-
« մոզանք բազմատեսակք ապարգիւնս մը-
« նացին առ նա, եւ նա թախանձանօք
« մեծաւ հրաժեշտ ընկալաւ՝ յայնմանէ
« ըղձակաթ փափաքանօք հոգ̃ւ, որ ան-
« դորրութեան, զոր գտանէ նա յանկիւնս
« վանօրէից, զորոց զպայծառութեանն եւ
« զվերանորոգութեանց ձեռնարկութեամբ
« միայն նա համարի զինքն ապահով եւ
« ուրախ հոգւով չափ : 'Ի վերջոյ եւ մեք
« հաճ եւ հաւան դատեալ ընդ բանս աղեր-
« սանաց նորա՝ թոյլատրեցաք 'ի կամս յօ-
« ժարութեան վարիլ :

« Գ.ովանի աշխատութիւնք նորա եւ
« անձնադրաւ պաշտպանութիւն հաստա-
« տութեան անժխտելի աւանդութեանց
« եկեղեցւոյն մերոյ սրբոյ ընդդէմ նեն-
« գաւոր դաւանադործութեանց ոչխա-
« րագգեստից ամանց, որք ընդ պատրուա-
« կաւ առաքինութեան եւ բարոյականու-
« թեան դատախազակութեան մանկանց

Digitized by Google

« Հայազնէից , զորոմն տիրադրուժ մոլո-
« րութեան 'ի հոգիս նոցա տարրացուցա-
« նել գաղտադողի ճանապարհաւ նկրտե-
« լին , որոց աներկբայ հաւատովք դրա-
« ւորք 'ի յայտ ածան մեզ ահա , հանդի-
« սացան առաջի մեր 'ի մխիթարութիւն
« մեծ՝ մեզ եւ ամենայն ողջամիտ բարե-
« պաշտ ազգայնոցս ։

« Ցաւ է մեզ եւ վիշտ անհնարին տե-
« սանել 'ի հայազգիսս մոլորութեամբ կրից
« յայլ կրօնս հակամիտեալս եւ զայլս 'ի
« նոյն մոլորաշաւիղ ընթացս որսալ թեւա-
« կոխել որոգայթադիր հնարագործու-
« թեամբ , զՀայս ասեմ՝, որք զհուր , ըզ
« դառնութիւն տանջանաց եւ զխոշտան-
« գանս անհնարինս ընդ դարս դարս ար-
« համարհեալ արիական նահատակութեամբ
« վահան հաստատութեան եկեղեցւոյն
« կացին անդրդուելի եւ անդրժելի հա-
« ւատով ։

« Ցաւ է մեզ , այո՛ , զնենգութեանն
« որոգայթ ընդ գեղեցիկ առաքինու-
« թեամբքն ուղղոյ ազգասիրութեան բար-
« դաւաճութեան լուսաւորութեան տե-
« սանեմք սքօղեալ 'ի հոգի մոլորական
« Հայազգեաց , մինչդեռ ուրախ էաք ընդ
« փոյթ եւ ընդ ջանս նոցա , հարազատ ըզ-

« դացմանց պատուղ միայն ճանաչելով զայնս
« ճշմարիտ հաւատարմութեան ։

« Գիտեմք քաջ, զի Ազնուութիւն
« ձեր իբրեւ քաջ ախոյեան ընդդէմ ա-
« պերախտից այնոցունց ունիք զամենայն
« զկար եւ զզօրութիւն 'ի կիր արկանել
« իբրեւ որդի հարազատ սրբոյ եկեղեցւոյ
« Հայոց եւ իբրեւ Նախանձախնդիր ան-
« դամ ազգիս գործովք բարութեան
« արդասաւորեալ, եւ այնու սփոփել զսիրտ
« մեր վշտացեալ հակակիր ներգործու-
« թեամբ խարդախամտաց, եւ մեք զօրաց-
« եալք 'ի ձեզ եւ 'ի հարազատս ազգին
« մարթասցուք զչարին խորտակել զբա-
« զուկ, որ ձեռնամուխ կալ վտանգի յան-
« դըրժելի իրաւունս եկեղեցւոյն Հայաս-
« տանեայց ։

« Այսու աներկմիտ յուսով մաղթելով
« 'ի վերայ ձեր եւ բարեպաշտուհի ազնիւ
« ամուսնւոյ ձերում զառատաբուխ շնորհս
« Հըս օրհնութեան հօրն ամենակալի 'ի
« բարեբաստիկ կենցաղավարութիւն հո-
« գեւոր եւ 'ի յաջողութիւնս ամենայն ա-
« ռաքինական գործոց 'ի փառս իւր եւ 'ի
« պայծառութիւն եկեղեցւոյն, ծանուցա-
« նեմք զի զանօրէնութենէ վասն եղանա-
« կի ընտրութեան Նորոյ հոգաբարձուաց

« Հոգեւոր դպրոցի տեղւոյդ՝ կալայք ըղ-
« ձոյթ ահա, արձակմամբ առանձին կոն-
« դակի առ ՚ի ճանկաւոր առաջնորդ թե-
« մին ապաստանելով նախամեծարութեամբ
« իմն ՚ի կամս Նորա զ՚նորութեանն գործ
« ըստ իրաւանցն շնորհելոց անձնիւր վիճա-
« կաւորաց ՚ի գործ դպրոցաց, եւ կարի
« խակ իրաւամբ, զի փորձն ամաց երից ե-
« տուն մեզ զապացոյց անհերքելի, զնոյն
« կարգաց կալնուլ զեղանակ։

« Յուսամք զառաւել արդիւնս տե-
« սանել ՚ի նմա, քան թէ ապաստանու-
« թեամբ ՚ի կամս տարակարծիք հասարա-
« կութեան, որոց միայն տարաձայն խռո-
« վութեանց լուրք եւ գրագրութիւնք
« տաղտկալիք վրդովեն զմեզ անդադար ՚ի
« հոգի, եւ գործն կարեւոր մնայ ապար.
« դիւն արտաքոյ մերս եւ ազգին յուսոյ
« եւ ակնկալութեան։ »

Այնպէս եւ Յակոբ վարժապետն Կարինեանց ՚ի գրութեան իւրում առ Գէորգ վարդապետն Երամեանց գրէ.

« Եթէ երկրագործ ոք արկանել զսերմա-
« նս յերկիր, խրախանայ ՚ի հունձս ա-
« ռոքացեալ բազմապատիկ հասկաց, ընդէ՞ր
« ապա ոչ խրախացի եւ իմ սիրտ եւ հո-
« գի ՚ի լուր սերմագործ քաջութեանց ան-

Digitized by Google

« ձանց երբեմն խմուման ոսկարամիտ սակայն
« ճշմարիտ վարդապետութեան աշակերտե-
« լոց, եւ 'ի խմիջի որոց դուք գտաք նախընթաց
« դրօշակիր ։ Հազար բերան գոհութիւն
« վերնախնամ տնտեսութեան , որ 'ի բազմեաց
« նուաղեալ ժամանակիս յարուցանէ տա-
« կաւին զանձինս , որք զփառս աշխարհի
« եւ ճոխութեան եւ զամենայն ինչ 'ի զոհ
« բերեն անդորրութեան խղճի իւրեանց եւ
« յօգուտ ազգի եւ եկեղեցւոյ ։ 'Ի դրու-
« թեանց ձերոց առ ճշմարիտ հայ Կ. 'Պօ-
« լսեցեանցն եւ յայլոց հաւատարմութեան ա-
« պացուցութեանց հաստատ եղեալ 'նահա-
« տակութեանց ձերոց 'ի պաշտպանութիւն
« ազգի մերում եւ եկեղեցւոյ , զաստուածային
« զարմացայ , թէ դուք որ յանձնչափ մեծե-
« րիմ էիք քարոզչին նոր վարդապետու-
« թեան 'ի բազում ամաց հետէ , ո՞րպիսի
« վստահութեամբ զդէմ կալայք նորին
« ուսման , բայց արդ 'ի յուշ բերեալ , թէ
« դուք անմոռաց պահեալ էք 'ի մտի զորս
« երբեմն ուսանէիք « ազգն կամ ազգու-
« թիւնն երեց է քան զկրօնն , կրօնն երեց է
« քան զամենայն բարեկամս , արդ ուրեմն
« պարտ է հնազանդելոց բարեկամաց պատ-
« կառ կալ քան նոցա » . յազգի որ չունի
« զիւր ինքեան տէրութիւն , չունի զար-

Digitized by Google

« քունի դահ ; եկեղեցին պարտի ունել
« զտեղի ամենայնի . նա պարտի լինել կեդ֊
« րոն նորին. միութեան եւ ապագայ նորին
« գոյութեան ։ Ն.Ա. ա՛ւաղ եւ ահա ներքին
« եւ արտաքին թշնամիք ախան հատանեն
« ընդ նովաւ , մեք տեսանեմք զայդ եւ
« յումպէտս լինիմք , եւ յայնժամ միայն
« 'ի յուշ գամք , երբ յամէն կուսէ խար֊
« խալեալ հիմանց միակ եւ եթ մերում ա֊
« պաստանի՝ թաղեսցէ զմեզ ընդ իւրով
« փլատակաւ , բանամք յայնժամ զաչս մեր,
« այլ յարտասուել միայն թէ կործանեցաւ
« եկեղեցին հայոց, անհետ եղեւ եւ անուն
« Հայկական , Արմենիք էք դուք , եւ որք
« պաշտպան կայցին խորհրդոց ձերոց , ա֊
« նուն ձեր եւ նոցա ոսկի տառիւք դրոշ֊
« մելոց են 'ի պատմութեան ազգին , ու֊
« ստի իբրեւ նիւթ պատմութեան եւ իբ֊
« րեւ առարկայ խելամտութեան տաղեւ֊
« ցին եւ իմ հակիրճ բանք ։

« Չէ անյայտ ձեզ զի այդ խմոր չա֊
« րութեան եկեալ 'ի Հիւսիսոյ սկիզբն
« կալաւ առ մեզ յաւուրս հանգուցեալ
« Հայրապետին Ներսիսի . 'ի զուր էին ա֊
« մենայն կերպարանափոխ հնարք թագու֊
« ցանելոյ զայն , սրատես աչք հանգուցե֊
« լոյն 'ի խոր թափանցէին եւ խոժոռ հա֊

Digitized by Google

« յեցուածք նորա միայն զամենեսեան 'ի
« սարսափ բերէին, ուստի եւ դարանա֊
« գործութիւնք նորատիրաց կային կան֊
« դարձեալ իբրեւ զհուր ընդ գաղախաւ.
« վախճան եհաս կենաց նորա, նոքա իրա֊
« գործել կամեցան զգաղափար մտաց իւր֊
« եանց. բայց եւ այժմ յարեան խոչըն֊
« դոտք, Սարգիս եպիսկոպոսն եւ Գաբ֊
« րիէլ վարդապետ Ն․ յխաղովսկի, որք հզօր
« 'ի բան եւ 'ի գիր, որք խորագէտք եւ
« կարողք ամենայնի. զի՞նչ այժմ պարտ է
« առնել՝ խորհեցան նոքա. պարտ է բուռն
« հարկանել զհնարից նախ զհզօրն կապելոյ
« եւ ապա զտուն նորա աւար հարկանելոյ
« եւ զի ըստ վարդապետութեան նոցա եւ
« ամենայն չարագործաց՝ նպատակն որբէ
« զամենայն յանցանս, ուստի սկսան զա֊
« մենայն չարիս կուտել 'ի վերայ նոցա, զըր֊
« պարտելով, հայհոյելով, բամբասելով,
« զմին կոչելով ռուսասէր, մարդատեան
« չարաբարոյ, իսկ զմիւսն նոյնպէս հակա֊
« մէտ առ ռուսս, առ կաթոլիկութիւն,
« անհնազանդ իշխանութեան եւ այլն եւ
« այլն. միով բանիւ, զի թիւրէ զազգս մեր
« եւ արգելու հարկս տալ կայսեր: Ա՛հ, ցաւ
« է ինձ, զի եւ ես թերեւս եւ դուք եւ
« այլք բազում միամտաբար ցաւակից եմք

« եղեալ դատաճանիցդ այդոցիկ բանից եւ
« գործոց ։

« Ի վերջոյ յաղթողեցաւ Նոցա կատա-
« րել զկամս իւրեանց . վարդապետութեանք
« մեր տուան 'ի ձեռս Նոցա ; հզօրաց կա-
« պեցան բերանք եւ լեզուք , եւ որք վըր-
« տահանոսյին ճիգն հանել ընդդէմ Նոցա՝
« արկանէին ընդ կապկածանօք . անսաս-
« տագիր նամակք յանձախեցին , չիմացին չա-
« րիք որք ոչ գործեցան , ըստ որում Նը-
« պատակն որբէ զամենայն ։

« Նու ահա յայնմ իսկ ժամանակի դուք
« ճշմարիք վարդապետ , խաչանիշ դրօշ 'ի
« ձեռին՝ հրապարակաւ 'ի յայտ ածիք զա-
« մենայն թագաւցեալ որոգայթս որոմնա-
« ցանիցդ այդոցիկ 'ի կործանումն ազգի եւ
« եկեղեցւոյ ։ Այժմ եւս ննջելն մեռելու-
« թեան է նշանակ , այժմ պարտ է քաջ գի-
« տել , զի չարաւորիղք դոցա ձգին 'ի ծովէ
« մինչեւ 'ի ծով ։ Այժմ պարտ է հաստատ լի-
« նել , զի զորոց դոքա քաջ ամբաստանու-
« թեան մատուցանեն եւ զամենայն հնար-
« իւք թեւակոխեն եւս եւս արատաւորել
« զնոսա , են անձինք պիտանիք եւ ազգի
« եւ եկեղեցւոյ , իսկ վասն Նոցա դահիճք
« խափանարարք յառաջդիմութեան իւր-
« եանց միջյաց , զոր ուխտեալ են յաւէլ

Digitized by Google

« փարել ըստ ամենայն հնարից , ըստ որում
« նպատակին սրբէ զամենայն :

« Ժամ է արդ քաջ գիտել, թէ Հայք
« ոչ ռուսանան եւ ոչ կաթոլիկանան , այլ
« յայն յեղափոխին , յորում ըստ վարդա-
« պետութեան Նորասաքրաց ամփոփեալ
« պահէին փառն մեր եւ երկրաւոր Թագա-
« ւորութիւն երկրաւոր օժանդակութեամբ
« կրօնակցաց նոր ընդունելի կրօնի , եւ
« երկնաւոր օժանդակութեամբ հաւատոց
« առանց բարի գործոց՝ զնորաբան վար-
« դապետութիւն կործանիչ ազգի եւ ե-
» կեղեցւոյ . դյարդ բարբայն զոր ոք ունի
« քաջ ճանաչէ երբ կորնչի : Այս օրինակ
« մոլորամիտ վարդապետութեամբ եւ ար-
« նաօք յաւսով պատրեցին երբեմն զժողո-
« վուրդն Իսրայէլի նորաւէրք ումանք , յա-
« րուցին զժողովուրդն ընդդէմ տիրող
« ազգին , զկծեցուցին զտիրաս տիրողաց եւ
« այնու ածին յինքեանս զբարկութիւն Աս-
« տուծոյ եւ մարդկան , յանկանգնելի կոր-
« ծանումն իւրեանց ցայսօր ժամանակի :

« Եւ ո՞յք լիցեն հնարքը զառաջս առ-
« նելոյ այսպիսի աղետից , ըստ իմ կար-
« ծեաց մի միայն ճար է միաբանութիւն ա-
« մենայն ճշմարիտ ազգասիրաց , հոգեւո-
« րականաց եւ աշխարհականաց , թողուլ

Digitized by Google

« միմեանց զկանցանս որ առ միմեանս,
« կոչել յասպարէզ եւ զամենայն քանքա-
« րաւոր հոգեւորականս, խրախուսել ըզ-
« նոսա, քաջալերել, նաեւ աղաչել առ 'ի
« գործ դնել զքանքար իւրեանց յօգուտ
« եւ 'ի պահպանութիւն ազգի եւ եկեղե-
« ցւոյ: Թող կորիցեն դրամք եւ դրամա-
« կան հաշիւք, դիւրաւ մարթ է լնուլ ըզ-
« տեղի նոցա եթէ դոյ ազգն: Յայսուհե-
« տեւ սպառ է դիտել զի որք ցանկան ըզ-
« կործանումն անձին՝ որ իւրովք քանքա-
« րովք կարէ զառաջս առնուլ նոր աղան-
« դաւորութեան, են 'ի թուոյ տարաձո-
« ղաց զայն վարդապետութիւն, դիմակա-
« ւորեալ յայլ կերպարան, սատանայ 'ի
« կերպարանս օձի: Ի վերջոյ միաբան աղա-
« չեսցուք զԱստուած ասելով. « դա՛րձ,
« հայեա՛ց յերկնից եւ տե՛ս, ա՛յց արա
« այգւոյս այսմիկ եւ դարմա՛ն տար սմա՝
« զոր տնկեաց աջ քո եւ այլն: »

Ցաւ է ինձ մերկանալ զառակաւս ազգին, զոր ստիպիմս 'ի կարգ արկանել բանիս հանդամանօրէն յաղագս տարօրինակ ներգործութեանց յառաջացելոց յանբարեմիտ սրտից ոմանց հոգեւորականաց. ապա թէ ոչ, սոյն դատապարտելի զրախօսութիւնք վերոյիշատակեալ անձանց միշտ

հարուածով արդարութեան ունէին դլորել եւ անհետանալ 'ի վիհս կորստեան՝ եթէ չէին գտեալ իւրեանց զօրավիգն զնախանձ եւ զատելութիւն կարդակից իմոց եղբարց ոմանց, որ մեծն էր եւ փաստառիթ, զորով պարտիմ տալ աստանօր՝ 'ի հիմանց անտի երեւեցուցեալ զբանն եւ զպատճառ ձեռնտուութեան նոցա հակառակորդացն իմոց:

Մինչչեւ էր ելեալ յաշխարհէ կաթողիկոսն 'Ներսէս, յաճախ առ ինքն կոչէր զմիաբանսն Էջմիածնի, զամենեսին առ հասարակ յանձանձէր, խնամէր, խրատէր եւ ջանայր ուսուցանել նոցա զեղանակ եւ զկերպ ծառայութեան ազգի եւ եկեղեցւոյ, զպարտաւորութիւնս պաշտաման իւրեանց դնելով առաջի նոցա. յայսպիսում հանդիսի առաջի բոլոր միաբանութեան զառաջաւորսն 'ի նոցանէ յանդիմանէր վասն անհաւատարիմ ընթացից նոցա յորոց ստիպիւր այնպէս առնելն, եւ խրատական բանիւք տայր նոցա օրինակ զանարժանութիւնս իւր. այնպիսի յանդիմանութիւնք առ նոսա եւ գովասանութիւնք առ անարժանս այնպէս զարթոյց եւ գրգռեաց 'ի նոսա զնախանձ, մինչեւ անգամ Ղուկաս Արքեպիսկոպոսն չհան-

Digitized by Google

դարձեալ այլ. եւս, ակն յանդիման դունա՝ թափ ստանաւորեօք ասաց թէ « հալպաթ քու կաշին մէկ օր մեր տաբաղխանէն կգայ ». 'ի հարկէ անշուշտ դիտէր թէ լինելոց է այն՝ եթէ կենդանւոյ մնայր զկնի մահուան Տ. Ներսիսի. վասն որոյ մատեալ առ Նորին վեհափառութիւնն եւ խնդրեաց խոնարհաբ արտօնել զիս առաջի նոցա, պատճառելով թէ նոքա ունին նախանձիլ ընդ իս. պատասխանեաց Նորին վեհ Սրբութիւնն. « Տէ՛ օրհնած, ի՞նչ կարող են առնել քեզ. Դութ ասէ « Ատեցէր զայնոսիկ որք պահեն զերկիւղ 'ի մտաւս. զի՞նչ արարին ինձ՝ զնոյն առնելոց են եւ քեզ ». Իսկ թէ զի՞նչ արարին նմա, պարզապէս գրէ Եղիա Պօղոսեան Օ. միաբանացի ի 1835 ամի 'ի Կալկաթա.

« Ներսէս եպիսկոպոսն վասն արժա-
« նաւորութեան իւրոյ պատուեալ լինէր
« երբեմն առաջի ազնուականաց, մանա-
« ւանդ կուսակալին 'ի Թիֆլիզ գահակից
« սիրելութեամբ եւ անխտիր երթեւեկու-
« թեամբ զամս բազումս. եւ զի՞ պատա-
« հեցաւ նմա 'ի գալն Ջղբեւան. վասն-
« զի՞ և, զի յանցաւոր գտաւ այլոյն այնպիսի.
« ո՛չ նա ինքն է անձնագիր Հասարագուին եւ
« ընտիր սիրելի մեծի կայսեր Ռուսաց.

Digitized by Google

եկեալ յԵրեւան անհարազատ եղբաւրցն .
« դաւանան եղբաւրցն Մ.Թառոյ Ներսա . ոչ
« ապաքէն դժոխաբոյծ նախանձն տիրա-
« պետեալ սրտի Յովհաննու Կարբեցւոյ,
« ընդ գեղեցիկ յառաջադիմութիւն Ներսա
« հեղձամղձուկ առնէր զնա անհանգիստ
« վարանմամբ . կարծէր թէ՝ նա ունի ժա-
« ռանգել զաթոռ կաթողիկոսութեան,
« որում ինքն էր հետամուտ . վասն որոյ
« յանհնարին մախանս բերեալ կուրացոյց
« զաչս քաղաքապետին Երեւանու կաշա-
« ռօք ; զի եւ նա չէր հաճեալ ընդ պա-
« տիւ Ներսիսի զոր ունէր նա 'ի Կայս-
« րէն . . . . եւ միաբանեալ գրեցին գիր
« գանգատանաց զՆերսիսէ առ Կայսրն,
« որպէս թէ նենգութեամբ իմն խորհուրդ
« 'ի մտի ունիցի նա ընդդէմ Կայսերն,
« կամեցեալ հաստատել թագաւորութիւն
« 'ի մէջ Հայոց . եւ զգիրն զայն ետ ստո-
« րագրել Կարբեցի Յովհաննէս համախո-
« հից իւրոց եւ 'ի ձեռն քաղաքապետին
« ուղղեցաւ գիրն այն առանց թուոյ եւ ե-
« հաս յարքայանիստն Ռուսաց, եւ այն-
« պէս նախանձաբեկն Կարբեցի Յովհան-
« նէս եւ այլ նմանք նորա թռուցին ըզ-
« Ներսէս եպիսկոպոսն 'ի Հայաստան աշ-
« խարհէ, զի արձակ արձակ ծառայեսցեն

« ախտից իւրեանց »: Տես զի մարգարէու-
թիւն նորա կատարեցաւ արդարեւ, զի՛նչ
արարին ընդ նմա, արարին նոյնպէս եւ
ընդ իս:

Ի վերջոյ ըստ գրութեան Մխիթա-
րին նախարարութեան ներքին գործոց՝
պարտ էր Նորին վեհափառութեան լրա-
ցուցանել զպակասեալ թիւ անդամոց Սի-
նոդին Էջմիածնի. բայց ոչ կամէր, վասն
զի ոչ գտանէր զընդունակ անձինս նմին
պաշտօնի: Անգամ մի գնացի առ նա, ե-
ցոյց ինձ զգրութիւն Մխիթարին եւ ցա-
ւազգացութեամբ ասաց. « Մխիթարն
միշտ գրէ առ իս կարգել զանդամս Սի-
նոդին, բայց ոչ գրէ թէ զո՛վ ունիմ զի
կարգեցից ». Պատասխանեցի « վեհափառ
Տէր, կարծիք է բազմաց թէ դուք չկար-
գելով զանդամս՝ կամիք նուազեցուցանել
զզօրութիւն Սինոդին, զի մի երբէք կա-
րասցէ Սինոդն հակառակել ձեզ. ուրեմն
առ ի բառնալ զայդպիսի սնոտի կարծիս՝ բա-
րեհաճեցէք կարգել զո եւ կամիք »: Դար-
ձուցեալ առ իս զքաջակշիռ հայեցուածս
իւր ասէ. « Տօ՛ օրհնած, ես կամիմ զի եր-
կու վնասակարքն ազգի եւ եկեղեցւոյ եւ
Էջմիածնայ անհետասցին 'ի դժոխս, դու
կամիս լրացուցանել զթիւ անդամոցն »:

Պատասխանեցի. «Վեհափառ Տէր, եթէ այդպէս երկմիտ էք՝ ես յօժարեցայց լինել անդամ Սինօդին սրբոյ Էջմիածնի»։ Վկայեն յիս միտք իմ եւ հոգի ՚ի Հոգին սուրբ, զի այնպիսի անսահման իմն ուրախութեամբ եցոյց ախորժանս եւ դոռովալից բերկրանս հաճութեան, մինչ զի կենդանույն կերպարանան առաջի իմ լիալիր քաղցրութիւնք սրտի նորա եւ անմոռաց պատկառանօք մշտակարօտ բերկրութեամբ լնուն զոգի իմ յիշատակութիւնքըն այնոքիկ։ ՚Ի սմին խօսակցութեան մուտ առ մեզ Մ՛ղա Ստեփաննոս Սամուէլեանց, որ եւ խօսեցաւ զբաղումս համաձայն իմոց բանից։ Վեհափառն իսկոյն հրամայեաց մեզ երկոցունցս գնալ եւ ընտրել զորս եւ կամիմք յանդամակցութիւն Սինօդին. եւ մեք գնացեալ նշանակեցաք զԵղիազար վարդապետն, զԳրիգոր վարդապետն, զԳէորգ վարդապետն, որք այժմ եպիսկոպոսացեալք եւ զՍարգիս վարդապետն. յայտնեցաք Նորին սրբութեան զնշանակեցեալսն եւ նա գրեալ զանուանս նոցա եւ ըստ պատշաճին տնօրինեալ իսկոյն առաքեաց առ Մինիստրն ՚ի հաստատութիւն. իսկ ՚ի հետեւեալ օրն յանկարծ հրամայեաց Նորին վեհափառու-

Digitized by Google

Թուղթն անդամոց Սինոդին թէ «Դուք ցանկայիք կարգել զանդամակիցս, ահա՛ կարգեցի, յորոց մի է եւ Սարգիսն Ջալալեանց. բայց զանուանս միւսոյն ոչ յայտնեաց. չգիտեմ ուրպիսի՛ անտանելի սրբամտութեամբ դեղնեցան 'ի լսել զանուն Սարգսի։

Նատանոր առաւել բորբոքեցաւ նախանձն 'ի նոսա, եւ վասն այսր ընտրութեան գրեցին առանձին՝ որպէս լսելի եղեւ՝ գանգատաւոր, յորում անարժան համարին զայն ընտրութիւն՝ մանաւանդ վասն իմ, իբր այն թէ 'ի ժամ ձեռնադրութեանս իմում յեպիսկոպոսութիւն՝ չեմ երդուեալ յանուն Կայսեր զհաւատարմութիւն։

Զկնի մահուան երանելւոյն Ներսէսի, անդէն առ նմին 'ի յայտ եկին թագուցեալ վրէժխնդրութիւնք, զորս եւ արգարեւ առաջի աչաց ունէի. յարեան 'ի վերայ իմ հալածանք բազումք. եգիտ իւր ճարակ նախանձն մահաթոյն զանձն Սարգսի, եւ սկսան յառաջամտոյց լինել եւ բորբոքել այնուհետեւ 'ի գաղախածածկոյթ թագստենէ։ Երբ եհաս համբաւ հանգստեան Հայրապետին 'ի Ս. Էջմիածին եւ պատրաստեցան անդրէն գալ եւ

Digitized by Google

տանել զմարմին ‘Նորին սրբութեան, Մի-նոյն Էջմիածնի գրեաց առ իս եւ յայտ-նեաց զի Մ՚ակար եպիսկոպոսն մատուցէ զպատարագն, եւ նա ինքն խօսեցի յա-տենի զբանս քարոզութեան ՚ի պատիւ հանգուցելոյն։ Վ՚աղ գիտէր սրբազան Ղ՚ուկաս արքեպիսկոպոսն թէ ես եւ Մ՚ա-կար եպիսկոպոսն զորպիսի՛ համարումն ու-նէաք առ հանգուցեալն. ուրեմն չէ՞ր ար-ժան արդեօք զի մին ՚ի մէնջ մատուցանէր զպատարագ, եւ միւսն տայր զքարոզ. բայց ո՛չ, զի ես այնուհետեւ խորթացայ եւ օտար եղէ, եւ ամենայն անձնամաշ ծառայութիւնք իմ Սուրբ Էջմիածնայ, ազգի եւ եկեղեցւոյ՝ ծածկեցան ընդ վա-րագուրաւ անյայտութեան. սակայն փոյթ մեծ, զի Մ՚ակար եպիսկոպոսն պատճա-ռելով զտկարութիւն անձին, ո՛չ զպատա-րագ մատուցանել կամեցաւ եւ ո՛չ զհան-գուցելոյն յիշեցուցանել զերախտիս. ու-րեմն եւ ‘Ներսիսին անհետացեալ էր յի-

նա այնուհետեւ ո՛չ շատանակ, չէր արժան

եւ ո՛չ ե-որդիական շնորհապարտութեան..

րախտագիտական անմոռացութեանց եւ պատուոյ։ ‘Նուիրական մարմին նորա ննջ-եալ էր անխօսուն ՚ի դագաղի՝ հատեալ ՚ի սարսափեցուցիչ ձայնէն. վասն որոյ պաքս

էր նմա մնալ առանց հանդիսի պատարագին եւ առանց յիշատակելոյ 'ի մեծագործութիւնսն , այլ եւս յակամայից մատուցի զպատարագն եւ քահանայ մի եւս զքարոզ ։ Յետ աւարտման ժամերգութեան ելաք զգեստաւորեալ վասն ուղեւորելոյ զդի հանգուցելոյն ․ Մակար արքեպիսկոպոսն ուղեւորեաց ցմերձաւոր հրապարակ քաղաքին եւ անտի դարձաւ 'ի տուն ։ Ո՞վ էր ապա տէր հանգուցելոյն , եւ ո՞վ պարտ էր հանդիսիւ եւ շքեղութեամբ յուղարկաւոր լինիլ նմա յարտաքս 'ի բազմամարդ քաղաքին , 'ի հարկէ Մինօզն՝ որ արգելեալ էր զիս յերաւանց միջամուխ լինելոյ ․ սակայն իմ էր հոգեւոր ծնողն՝ որ պատուելոյն էր , վասն որոյ այնպիսի եկեղեցական զգեստիւք 'ի տղմաշաղախ ուղեւորութեան ընթացայ ապարէզս երիս մինչեւ արտաքս քաղաքին եւ անտի ուղեւորեցի զնա 'ի ձեռն վարդապետաց ։

Մակար արքեպիսկոպոսն 'ի հետեւեալ օրն հազիւ ելանէ 'ի քաղաքէն եւ գնացեալ հասանէ հանգուցելոյն 'ի Թէլէթ, որ հեռի անկանի 'ի քաղաքէն տասնեւութ ապարիզաւ ․ եւ անտի հասանի յէջմիածին եւ ցուցանէ զինէն զանգատանս եւ անշնորհակալութիւնս ․ բայց թէ ընդ-

Digitized by Google

է՛ր, չգիտեմ. յետ այնորիկ 'ի միտ բերելով զեղբարցն Յովսեփայ զկերս եւ զգերդիռ 'ի սիրոյ Նահապետին, խուսափել կամելով 'ի խռովութեանց յարուցելոց յեղբարց իմոց 'ի վերայ իմ 'ի բունեալ նախանձուէ, առանց ընդ այլ ինչ խորհուրդս գալոյ՝ գրեցի առ տեղակալ Պուկաս արքեպիսկոպոսն զամենայն խորհրդածութիւնս իմ, ասելով նմա. « Սրբազան Հա՛յր, ես կամիմ առանձնանալ 'ի վանս ինչ եւ խապառ մեկուսանալ, եւ այս ո՛չ յերկիւղէ իմեքէ, ըստ որում չունիմ ես կասկածանս առ գործառնութիւնս իմ, այլ չկամիմ լինել առիթ խռովութեան եւ անբաւականութեան. եթէ ունիք դուք կասկածանս ինչ զինէն կամ վարելոց էք ընդ իս ո՛չ ըստ պատկանելոյն, ապա որպէս եւ կամիք կառավարեցէք զազգն եւ եկեղեցին, եւ կառավարութիւնքդ որքան եւ բարի եւ Աստուածահաճոյ, նոյնքան ուրախութիւն եւ զուարճութիւն իմում սըրտի. իսկ եթէ ըստ օրինակի հօր պարտիք վարիլ ընդ իս, ուրախութեամբ եկից եւ ծառայեցից ընդ ձեզ ազգին ամենայն սիրով եւ հաւատարմութեամբ, զորօրինակ ծառայեալ եմ ցայսվայր ժամանակի։ » Ի պատասխանի գրութեան իմոյ գրէ առ իս

Digitized by Google

«Նորին բարձր սրբազնութիւնն ըստ այսմ,
համոզէ եւ կոչէ զիս 'ի ծառայութիւն ա-
ռնլով. «Առաւել քան զձեզ զո՞վ ունիմ
քաջափորձ 'ի գործս, վասն որոյ հրաւի-
րեմ զձեզ ոչ մեկուսանալ ուրեք, այլ փու-
թալ եւ գալ 'ի ծառայել ազգին »: Ահա-
տոյն այս գրութիւն նորա եղեւ առիթ ինձ
մտանելոյ 'ի պաշտօն. եւ որովհետեւ «Նո-
րին վեհափառութիւնն Տ. «Ներսէս կան-
խաւ առաջարկեալ էր վասն իմ զառաջ-
նորդութիւնն Տփխիսոյ, եւ նոյն գիր նո-
րա էր առ Փոխարքայն դեռ եւս առանց
առաջարկութեան, վասն որոյ 'ի վերայ
հիման այնր գրութեան եւ ըստ խնդրա-
նաց ժողովրդոց, Փոխարքայն Կովկասու
կամեցաւ առաջարկել եւ հաստատել զիս
յառաջնորդութեան Տփխիսոյ՝ առանց
հարցանելոյ զՍինօդն. սակայն ես ոչ կա-
մեցայ լինել առանց դիտութեան Էջմիած-
նի, եւ 'ի ձեռն բարեկամաց յայտնեցի զի
հաւասար ընդ այլոց նշանակեսցեն զիս
պաշտօնակատար մինչեւ ցգալուստ Կա-
թողիկոսին, եւ ապա Կաթողիկոսն զո՛ եւ
կամեսցի ընտրեսցէ յառաջնորդութիւն
Վրաստանի: Նչկն եհաս ժամանակ զի ընտ-
րեցաւ Կաթողիկոսն, եւ Մակար արքե-
պիսկոպոսն ընտրեցաւ գնալ ընդ առաջ

Digitized by Google

նորա 'ի հրաւիրակ. եկն 'ի Տփխիս Մակար արք-եպիսկոպոսն, եւ պատուով եւ մեծարանօք ընկալեալ եղեւ յինէն իբրեւ յեղբօրէ, ուրանօր շրջապատեալ զնա ազգասէր անուանեալ տղայամբուքն, չիք կարծեմ տարակոյս զի եւ նոքա ունէին հեղուլ յըմբռնունս մտաց նորա նորանոր արուեստակութիւնս, հանդերձ խոստմամբ առաջնորդութեան.

Զարհին Մակար ուղեւորեցաք 'ի Պօլիս, եւ թէ զի՛նչ անդր պատեհք նմա եւ թէ յի՛նչ գործսն պատուիրանօք վարելոյ, չգիտեմ. միայն թէ ծառ 'ի պտղոյն եւ այր 'ի վաստակոցն ծանիցին. Երբ Կաթուղիկոսն եհաս 'ի Փօթի եւ ես ընդ առաջ ելի նմա, նա՝ որ զկնի առ իրեարս ունելոյ ծանօթութիւն նամակագրութեան՝ բարեկամէր ինձ սերտ սիրով, եւ 'ի գրաւոր խօսակցութեան իւրում առանց « աչացս լոյս » բառի ոչ զբանան յօդէր, եւ գրէր եւս թէ ձեր առ իս սէր եւ իմ հարազատութիւն առ ձեզ յուսամ զուգակշիռ գոլ ըստ ամենայնի, յո՛րպիսի հարկեցուցիչ պատճառանաց ստիպեցաւ յընդունելութեան իւրում խեթիւ հայել առ իս, օրինակ իմն եթէ հայեացի ոք 'ի յանցաւորս եւ 'ի պատժապարտս.

Digitized by Google

դուրժեալ այլ եւս, աւելի յանդիմանս գտանա-
թափ սպառնալեօք ասաց թէ «հալածեա-
քու կաշխին մէկ օր մեր տարակուսանքէն կգայ»։
'Ի հարկէ անշուշտ գիտէի թէ լինելոց է
այն՝ եթէ կենդանի մնայի զկնի մահուան
Տ. Ներսիսի. վասն որոյ մատեայ առ Նո-
րին վեհափառութիւնն եւ խնդրեցի խո-
նարհաբ արչգոմել զիս առաջի նոցա, պատ-
ճառելով թէ նոքա ունին նախանձիլ ընդ
իս. պատասխանեաց Նորին վեհ Սրբու-
թիւնն. «Տէ՛ր օրհնած, ի՞նչ կարող են առ-
նել քեզ. Դուխէթ ասէ «Նստեցեր զայնո-
սիկ ոյք պահեն զերկիւղ 'ի մնասիս. զի՛նչ
աբարէին ինձ՝ զնոցին առնելոց են եւ քեզ».
Իսկ թէ զի՛նչ արարին նմա, պարզապէս
գրէ Նշգիս Պօղոսեան Օ. միւռոնացի 'ի 1835
ամի 'ի Կալկաթա.

« Ներսէս եպիսկոպոսն վասն արժա-
« նաւորութեան իւրոյ պատուեալ լինէր
« երբեմն առաջի ազնուականաց, մանա-
« ւանդ կուսակալին 'ի Թիֆլիզ գահակից
« պերճութեամբ եւ անխառն երթեւեկու-
« թեամբ զնալն բազում. եւ զի՞ պատա-
« հեցաւ նմա 'ի գալն Ահրբեւան. վասա-
« ցա՞ւ, զի յանցաւոր գտաւ այլոն այնպիսի.
« ո՛չ նա իւրքն է անձնագիր [illegible] եւ
« բնաւ ստիպեալ մեծի կայսեր Ռուսաց.

Digitized by Google

եկեալ յԵրեւան անհարազատ երեւեցաւ .
« զաւանան երեւեցաւ Մ.Թառոյ Նորա . ա՜հ
« ապաքէն դժոխաբոյծ նախանձն սիրա,
« պետեալ սրտի Յօհաննու Կարբեցւոյ ,
« ընդ գեղեցիկ յառաջադիմութիւն Նորա
« հեղձամղձուկ առնէր զնա անհանգիստ
« վարանմամբ . կարծէր թէ՝ Նա ունի ժա-
« ռանգել զաթոռ կաթողիկոսութեան ,
« որում ինքն էր հետամուտ . վասն որոյ
« յանհնարին մախանս բերեալ կուրացոյց
« զաչս քաղաքապետին Երեւանու կոչա-
« ւոր , զի եւ Նա չէր հաճեալ ընդ պա-
« տիւ Ներսիսի զոր ունէր Նա 'ի Կայսե-
« րէն . . . . եւ միաբանեալ գրեցին գիր
« գանգատանաց զՆերսիսէ առ Կայսրն ,
« որպէս թէ նենգութեամբ իմն խորհուրդ
« 'ի մտի ունիցի Նա ընդդէմ Կայսերն ,
« կամեցեալ հաստատել թագաւորութիւն
« 'ի մէջ Հայոց . եւ զգիրն զայն եւ ստո-
« րագրել Կարբեցի Յօհաննէս համախո-
« հից իւրոց եւ 'ի ձեռն քաղաքապետին
« ւղացաւ գիրն այն առանց թուոյ եւ ե-
« հաս յարքայանիստն Ռուսաց , եւ այն-
« պէս նախանձաբեկն Կարբեցի Յօհան-
« նէս եւ այլ նմանք նորա թուեցին ըզ-
« Ներսէս եպիսկոպոսն 'ի Հայաստան աշ-
« խարհէ , զի արձակ արձակ ժամայեցէն ,

Digitized by Google

« ախտից իւրեանց » : Տես զի մարգարէութիւն նորա կատարեցաւ արդարեւ , զի՛նչ արարին ընդ նմա , արարին նոյնպէս եւ ընդ իս :

'Ի վերջոյ ըստ գրութեան Մ՛ինխատիրին նախարարութեան ներքին գործոց՝ պարտ էր 'Սորին վեհափառութեան լրացուցանել զպակասեալ թիւ անդամոց Ազնօդին Էջմիածնի . բայց ոչ կամէր , վասն զի ոչ գտանէր զընդունակ անձինս նմին պաշտօնի : Անգամ մի գնացի առ նա , եցոյց ինձ զգրութիւն Մ՛ինխատիրին եւ ցաւազգացութեամբ ասաց . « Մ՛ինխատրն միշտ գրէ առ իս կարգիլ զանդամս Ազնօդին , բայց ոչ գիտէ թէ զո՛վ ունիմ զի կարգեցից » . Պատասխանեցի « վեհափառ Տէր , կարծիք է բազմաց թէ դուք չկարգելով զանդամս՝ կամիք նուազեցուցանել զզօրութիւն Սինօդին , զի մի երբէք կարասցէ Սինօդն հակառակել ձեզ . ուրեմն առ 'ի բառնալ զայդ պիսի մնոտի կարծիս՝ բարեհաճեցէք կարգել զո եւ կամիք » : Դարձուցեալ առ իս զքաջալերիչ հայեցուածս իւր ասէ . « Տօ՛ օրհնած , ես կամիմ զի երկու չարակարքն ազգի եւ եկեղեցւոյ եւ Էջմիածնայ անհետասցին 'ի դժոխս , դու կամիս լրացուցանել զթիւ անդամոցն » :

Պատասխանեցի. «Վեհափառ Տէր, եթէ այդպէս երկմիտ էք՝ ես յօժարեցայց լինել անդամ Սինօդին սրբոյ Էջմիածնի »: Վկայեն յիս միտք իմ եւ հոգի 'ի Ժողովին սուրբ, զի այնպիսի անսահման իմն ուրախութեամբ եցոյց ախորժանս եւ գորովալից բերկրանս հաճութեան, մինչ զի կենդանւոյն կերպարանեան առաջի իմ լինալոյ քաղցրութիւնք սրտի նորա եւ անմոռաց պատկառանօք մշտակարօտ բերկրութեամբ լնուն զոգի իմ յիշատակութիւնքն այնորիկ: 'Ի սմին խօսակցութեան մուտ առ մեզ Տ.Ղա Ստեփաննոս Սամուէլեանց, որ եւ խօսեցաւ զբաղումս համաձայն իմոց բանից: Վեհափառն իսկոյն հրամայեաց մեզ երկոցունցս գնալ եւ ընտրել զորս եւ կամիմք յանդամակցութիւն Սինօդին. եւ մեք գնացեալ նշանակեցաք զԵղիազար վարդապետն, զԳրիգոր վարդապետն, զԳէորգ վարդապետն, որք այժմ եպիսկոպոսացեալք եւ զՍարգիս վարդապետն. յայտնեցաք Նորին սրբութեան զնշանակեցեալսն եւ նա գրեալ զանուանս նոցա եւ ըստ պատշաճին տնօրինեալ իսկոյն առաքեաց առ Մինիստրն 'ի հաստատութիւն. իսկ 'ի հետեւեալ օրն յանկարծ հրամայեաց Նորին վեհափառու-

Digitized by Google

թիւնն անդամոց Սինօդին Թէ ս Գնուք ցանկայիք կարդել զանդամակիցս, ահա՛ կարդեցի, յորոց մի է եւ Սարգիսն Զօրավարեանց. բայց զանուանս միւսոցն ոչ յայտնեաց. չգիտեմ որպիսի՛ անտանելի սրբամտութեամբ դեղնեցան 'ի լսել զանուն Սարգսի:

Աստանօր առաւել բորբոքեցաւ նախանձն 'ի նոսա, եւ վասն այսր ընտրութեան գրեցին առանձին՝ որպէս լսելի եղեւ՝ գանգատագիրս, յորում անարժան համարին զայն ընտրութիւն՝ մանաւանդ վասն իմ, իբր այն թէ 'ի ժամ ձեռնադրութեանս իմում յեպիսկոպոսութիւն՝ չեմ երդուեալ յանուն Կայսեր զհաւատարմութիւն:

Զկնի մահուան երանելւոյն Ներսիսի, անդէն առ նմին 'ի յայտ եկին թագուցեալ վրէժխնդրութիւնք, զորս եւ արդարեւ առաջի աչաց ունէի. յարեան 'ի վերայ իմ հալածանք բազումք. եգիտ իւր ճարակ նախանձն մահաթոյն զանձն Սարգսի, եւ սկսան յառաջամտոյց լինել եւ բորբոքել այնուհետեւ 'ի գաղախածածկոյթ թագաւորնէ: Երբ եհաս համբաւ հանգստեան Հայրապետին 'ի Ս. Էջմիածին եւ պատրաստեցան անդրէն գալ եւ

տանել զմարմին Ներսիսի սրբութեան. Մի-
նոյն Եղիշածնի գրեալ առ իս եւ յայտ-
նեալ զի Մ՛ակար եպիսկոպոսն մատուցէ
զպատարագն, եւ նա ինքն խօսեցի յա-
տենի զբանս քարոզութեան, ի պատիւ
հանգուցելոյն: Քաջ գիտէր սրբազան
Ղուկաս արքեպիսկոպոսն թէ ես եւ Մ՛ա-
կար եպիսկոպոսն զորպիսի՛ համարումն ու-
նէաք առ հանգուցեալն. ուրեմն չէ՞ր ար-
ժան արդեօք զի մին ի մէնջ մատուցանէր
զպատարագ, եւ միւսն տայր զքարոզ.
բայց ո՛չ, զի ես այնուհետեւ խորթացայ
եւ օտար եղէ, եւ ամենայն անձնամաշ
ծառայութիւնք իմ Սուրբ Եղիշածնայ,
ազգի եւ եկեղեցւոյ՝ ծածկեցան ընդ վա-
րագուրաւ անյայտութեան. սակայն միշտ
մեծ, զի Մ՛ակար եպիսկոպոսն պատճա-
ռելով զտկարութիւն անձին, ո՛չ զպատա-
րագ մատուցանել կամեցաւ եւ ո՛չ զհան-
գուցելոյն յիշեցուցանել զերախտիս. ու-
րեմն եւ Ներսիսին անհետացեալ էր յի-
շատակ, չէր արժա[illegible] Նա այնուհետեւ ո՛չ
[illegible] եւ ո՛չ ե-
որդիական շնորհապարտութեան [illegible]
րախտագիտական անմոռացութեանց եւ
պատուոյ: Նուիրական մարմին նորա ննջ-
եալ էր անխօսուն ի դագաղի՝ հանեալ ի
սարսափեցուցիչ ձայնէն. վասն որոյ պարտ

Digitized by Google

էր նմա մնալ առանց հանդիսի պատարա-
գին եւ առանց յիշատակելոյ 'ի մեծագոր-
ծութիւնսն, այլ եւ յակամայիցս մատուցի
զպատարագն եւ քահանայ մի եւս զքա-
րոզ։ Յետ աւարտման ժամերգութեան ե-
լաք զգեստաւորեալ վասն ուղեւորելոյ զդի
հանգուցելոյն. Ակար արքեպիսկոպոսն
ուղեւորեաց ցմերձաւոր հրապարակ քա-
ղաքին եւ անտի դարձաւ 'ի տուն։ Ո՞վ էր
ապա տէր հանգուցելոյն, եւ ո՞վ պարտ
էր հանդիսիւ եւ շքեղութեամբ յուղար-
կաւոր լինիլ նմա յարտաքս 'ի բազմամարդ
քաղաքին, 'ի հարկէ Սինոդն՝ որ արգել-
եալ էր զիս յիրաւանց միջամուխ լինելոյ.
սակայն իմ էր հոգեւոր ծնողն՝ որ պատուե-
լոցն էր, վասն որոյ այնպիսի եկեղեցական
զգեստիւք 'ի տղմաշաղախ ուղեւորու-
թեան ընթացայ ապարէզս երիս մինչեւ
արտաքս քաղաքին եւ անտի ուղեւորեցի
զնա 'ի ձեռն վարդապետաց։

Ակար արքեպիսկոպոսն 'ի հետե-
ւեալ օրն հազիւ ելանէ 'ի քաղաքէն եւ գը-
նացեալ հասանէ հանգուցելոյն 'ի Թէլէթ,
որ հեռի անկանի 'ի քաղաքէն տասնեւ-
ութ ասպարիզաւ. եւ անտի հասանի յԷջ-
միածին եւ ցուցանէ զինէն գանգատանս
եւ անշնորհակալութիւնս. բայց թէ ընդ

Digitized by Google

էՙր, չգիտեմ. յետ այնորիկ 'ի միտ բերե-
լով զեղբարցն Յովսեփայ զկերս եւ զգըր-
գիռ 'ի սիրոյ Նահապետին, խուսափել
կամելով 'ի խռովութեանց յարուցելոց
յեղբարց իմոց 'ի վերայ իմ 'ի բունեալ
նախանձու է, առանց ընդ այլ ինչ խոր-
հուրդս գալոյ՝ գրեցի առ տեղակալ Պու-
կաս արքեպիսկոպոսն զամենայն խորհրդա-
ծութիւնս իմ, ասելով նմա. « Սրբազան
Հայր, ես կամիմ առանձնանալ 'ի վանս
ինչ եւ իպատ մեկուսանալ, եւ այս ո՛չ յեր-
կիւղէ իմեքէ, ըստ որում չունիմ ես կա-
կածանս առ գործառնութիւնս իմ, այլ
չկամիմ լինել առիթ խռովութեան եւ ան-
քաւականութեան. Եթէ ունիք դուք կա-
կածանս ինչ զինէն կամ վարելոյ է.ք ընդ
իս ո՛չ ըստ պատկանելոյն, ապա որպէս եւ
կամիք կառավարեցէ.ք զազգն եւ եկեղե-
ցին, եւ կառավարութիւնքդ որքան եւ
բարի եւ Աստուածահաճոյ, նոյնքան ու-
րախութիւն եւ զուարճութիւն իմում սըր-
տի. իսկ եթէ ըստ օրինակի հօր պարտիք
վարիլ ընդ իս, ուրախութեամբ եկից եւ
ծառայեցից ընդ ձեզ ազգին ամենայն սի-
րով եւ հաւատարմութեամբ, զորօրինակ
ծառայեալ եմ ցայսվայր ժամանակի։ » Ի
պատասխանի գրութեան իմոյ գրէ առ իս

Digitized by Google

«Նորին բարձր սրբազնութիւնն ըստ այսմ, համոզէ եւ կոչէ զիս 'ի ծառայութիւն առելով. «Առաւել քան զձեզ զո՞վ ունիմ քաջափորձ 'ի գործս, վասն որոյ հրաւիրեմ զձեզ ոչ մեկուսանալ ուրեք, այլ փութալ եւ գալ 'ի ծառայել ազգին »: Նա սոյն այս գրութիւն Նորա եղեւ առիթ ինձ մտանելոյ 'ի պաշտօն. եւ որովհետեւ Նորին վեհափառութիւնն Տ. Ներսէս կանխաւ առաջարկեալ էր վասն իմ զառաջնորդութիւնն Տփխիսոյ, եւ նոյն գիր նորա էր առ Փոխարքայն դեռ եւս առանց առաջարկութեան, վասն որոյ 'ի վերայ հիման այնր գրութեան եւ ըստ խնդրանաց ժողովրդոց, Փոխարքայն Կովկասու կամեցաւ առաջարկել եւ հաստատել զիս յառաջնորդութեան Տփխիսոյ՝ առանց հարցանելոյ զՍինօդն. սակայն ես ոչ կամեցայ լինել առանց գիտութեան Էջմիածնի, եւ 'ի ձեռն բարեկամաց յայտնեցի զի հաւասար ընդ այլոց նշանակեսցեն զիս պաշտօնակատար մինչեւ ցգալուստ Կաթողիկոսին, եւ ապա Կաթողիկոսն զո՛ր եւ կամեսցի ընտրեսցէ յառաջնորդութիւն Վրաստանի: Այն եհաս ժամանակ զի ընտրեցաւ Կաթողիկոսն, եւ Մակար արքեպիսկոպոսն ընտրեցաւ գնալ ընդ առաջ

Digitized by Google

նորա 'ի Հրաւիրակ. եկն 'ի Տփխիս Մակար արք-եպիսկոպոսն, եւ պատուով եւ մեծարանօք ընկալեալ եղեւ յինէն իբրեւ յեղբօրէ, ուրանօր չրջապատեալ զնա ազգասէր անուանեալ տղայամիտքն, չիք կարծեմ տարակոյս զի եւ նոքա ունէին հեղուլ յըմբռնմունս մտաց նորա նորանոր արուեստակութիւնս, հանդերձ խոստմամբ առաջնորդութեան։

Զարհին Մակար ուղեւորեցաք 'ի Պօլիս, եւ թէ զի՛նչ անդր պատեհք նմա եւ թէ յի՛նչ գործս պատուիրանօք վարելոյ, չգիտեմ. միայն թէ ծառ 'ի պտղոյն եւ այր 'ի վաստակոցն ծանիցին։ Երբ Կաթուղիկոսն եհաս 'ի Փօթի եւ ես ընդ առաջ ելի նմա, նա՝ որ զկնի առ իրեարս ունելոյ ծանօթութիւն նամակագրութեան՝ բարեկամեէր ինձ սերտ սիրով, եւ 'ի գրաւոր խօսակցութեան իւրում առանց «աչացս լոյս» բառի ոչ զբանսն յօդէր, եւ գրէր եւս թէ ձեր առ իս սէր եւ իմ հարազատութիւն առ ձեզ յուսամ զուգակշիռ գոլ ըստ ամենայնի, յո՛րպիսի հարկեցուցիչ պատճառանաց ստիպեցաւ յընդունելութեան իւրում խեթիւ հայել առ իս, օրինակ իմն եթէ հայեսցի ոք 'ի յանցաւորս եւ 'ի պատժապարտս։

Digitized by Google

Ճանապարհորդեցաք զՆորին վեհափառութիւնն 'ի Տփխիս, եւ նա աչօք իւրովք զուսումնարանն յինէն կարգաւորեալ 'ի Քութայիս, 'ի Սուրամ, 'ի Գօրի, նոյնպէս եւ զշինուածս ուսումնարանին, զմեծածախ կրպակսն, զծիրանաւորն, ոչ յումեքէ լուաւ գանգատանս վասն իմ, բաց 'ի քանի մի անձնահաճ երիտասարդաց եւ այն յաղագս ուսումնարանական գործոց, եւ երբ ինքն հաւանեցաւ եւ գովեաց, ուրեմն ոչինչ մնաց այնուհետեւ կասկածանք. զի եթէ ուսումնարանն բարեկարգ էր, ուրեմն ամբաստանողքն սուտք էին. եւ երբ աւարտեալ զընթացս ուղեւորութեան վիճակին Վրաստանու ելանէր դէպ յԷջմիածին, Մակար արք-եպիսկոպոսն յայտնեաց Նորին վեհափառութեան թէ «Վեհափա՛ռ տէր, շնորհակալութեանց պէտք են, զի 'ի միոյ ծայրէ ցմիւս ծայրն վիճակի սորա անցաք, եւ ոչ ուստեք լուաք ամբաստանս կամ գանգատանս». ուրեմն, բաց յայսմանէ զի՛նչ պարծանք առաջնորդի ումեք, եւ այն այնմ վիճակի՝ յորում յամենայն ժամանակի չեն պակասեալ գանգատանք եւ թուղթք զառաջնորդաց իւրեանց. նոյնպէս եւ այժմ յընթացս կաթողիկոսութեան սորին ակն յանդիման

Digitized by Google

դիզեալ կան զանազան անդոսնելի դան
դատք զառաջնորդաց իւրեանց եւ զգո
ծավարաց. բայց ե՞րբ երեւեցաւ բողոք
ինչ կամ զրկանք յինէն առ ազգն կամ
առ եկեղեցին, թող ցուցցեն հրապա-
րակաւ եւ նովաւ զիս դատապարտես-
ցեն չարաչար եւ անխնայ։ Ոմանք յա-
ռաջաւոր անձանց թէպէտ լաւապէս գի-
տէին թէ չիք ինչ արատ 'ի գործողութիւ-
նըս իմ բաց յանձնադիր եւ անձանձիր
արդիւնաւոր մշակութեանց վասն ազգի եւ
եկեղեցւոյ, սակայն զի՞արդ կարէին զու-
զիղն յայտնել, երբ սէրն եւ նախանձն 'ի
սկզբանէ անտի կոյր ճանաչէին. զի զոր սիրէ
ոք, զամենայն ազգամբաս գործողութիւ-
նըս նորա ոչ տեսանէ, եւ զոր ատէ ոք
զօգտակարութիւնս նորա նշմարել չկա-
րէ, այլ յաւէտ վերարկուաւ նախան-
ձու ծածկէ. եւ այսպէս բանիւք բազմօք
վշտացուցին առ իս զհայրապետն եւ ար-
մատացուցին 'ի նմա զատելութիւն մեծ.
դիւրանսացն լինել նմա եւ վաղվաղկոտ 'ի
հաւատալ չէր ինչ յանհնարիցն սակի. միայն
թէ չգտեալ զապացոյցս եւ զառիթս յա-
զելոյ, զնոյն անընդհատ զգործ ուսուցմա-
րանին Տփխիսու զօրավիգ ընկերանց համա-
բեցան 'ի մէջ բերելով զհաշիւս եւ զկառա-

Digitized by Google

վարութիւնս նորա ըստ կանխախորհուրդ-աշխատութեանց դաւաճանողացն. ուստի զԱտենադպիր Սինօդին առաքեցին 'ի հաշուետեսութիւն եւ զնա կոչեցին յԷջ-միածին, որպէս զի բացակայութեամբ ի-մով թերութիւն ինչ երեւեսցի 'ի հաշիւսն հողաբարձութեան, զի նովաւ զնա դա-տապարտեալ արձակեսցեն 'ի պաշտօնէ:

Ատենադպիր Սինօդին վերահաստու-թեամբ պատուաւոր եւ իշխանարանց քըն-նեալ զհաշիւսն եւ վերադարձեալ մատոյց Սինօդին շնորհակալութեամբ հանդերձ, յայտնելով 'ի նմին գրութեան զուղղութե-նէ եւ զգրութենէ ուսումնարանին ըստ պատշաճին: Այնուհետեւ այս առաջին նետ խորամանկութեան արձակեալ յաղե-ղանէ նախանձու՝ ընդ վայր եանց եւ ո-չինչ վնասել կարաց:

Ապա զերկրորդն կամեցան լարել զո-րոգայթ. գրել ետուն առաքել զնա 'ի Պօ-լիս, որով եւ հրաժարեցուցանել զնա 'ի պաշտօնէս. հաճեցայ ես ընդ գնալն, բայց միամեայ ժամանակաւ, եւ 'ի տեղի իմ ընտրեցի զԳրիգոր վարդապետն Սադին-եանց, վասն զի տակաւին չէր ձեռնամուխ լեալ 'ի շինութիւն Առաջնորդարանի եւ պարսպի վանացն եւ այլոց պատշաճաւոր

Digitized by Google

չինութեանց , զոր ախորժանօք կամէի ա֊
ւարտել եւ ցուցանել զծառայութիւն իմ
ազգին իմոյ սիրեցելոյ . վասն որոյ ոչ խա֊
պառ հրաժարիլ կամեցայ . եւ երբ տեսին
թէ այսու եւս ոչ հրաժարիմ կամօքն եւ
չկարացին արկանել 'ի ծուղակ , յետս կա֊
ցին առ ժամանակ մի , պահելով զխորհուր֊
դըս իւրեանց 'ի խորին լռութեան . սաստ
եւս նետ նոցա արձակեալ յաղեղանէ նա֊
խանձու 'ի նամիր ել եւ ոչինչ վնասեաց .
Հուսկ ուրեմն գրեալ իմ նամակ ինչ ծա֊
նուցի Սորին վեհափառութեան թէ գործ
ուսումնարանին պատրուակ իմն են 'ի ձե֊
ռըս նոցա առ 'ի հասանել նպատակաց իւր֊
եանց . ընդ նմին եւ այլ հարկաւոր զանա֊
զան ծանօթութիւնս ազգօգուտս , թէ֊
պէտ եւ ակն ունէի զի անդծելի լինելոց
էր վահան ճշմարտութեան 'ի ձեռն իրա֊
ւարարի , բայց ցաւ , զի փոխանակ հոգե֊
ւոր եւ բարեզգաց ազդեցութեան , կոչել
ետուն զիս դարձեալ յԷջմիածին , թէ ո՛ր֊
պէս սպառնալեօք տաժանելի խրատ են 'ի
յայտ ածել , եւ առանց ինչ բանի հարցա֊
նելոյ ստիպեցին զիս տալ զհրաժարական ։
Յօժարեցայ ընդ այն , այնու պայմանաւ ,
զի տացեն ինձ զփոքրիկ վիճակն Սանահնի
վանաց , զտուեալն եւ զհաստատեալն 'ի թա֊

Digitized by Google

դաւորաց Հայոց, Պարսից եւ Վրաց, եւ 'ի կաթուղիկոսաց վաւերացեալ մինչեւ ցկաթուղիկոսն Յօհաննէս, ուրանօր կարող եղեց կառուցանել ուսումնարան ժառանգաւորաց, բանալ տպագրատուն եւ 'ի լոյս ընծայել զհին մատեանս նախնեաց եւ այլ ազգօգուտ երկս աշխատանաց, յորմէ անշուշտ յուսայի հաստուցանել գիտուն եւ բարի հովիւս վասն ազգի եւ եկեղեցւոյ. ծանրութիւն ծախուց 'ի վերայ իմ էր, միայն՝ վիճակն կարէր մատակարարել զմասնաւոր սնունդ աշակերտելոցն: Հաճեցաւ կաթուղիկոսն, սակայն նոքա խափանեցին եւ զայն: Ի միջոցիս յայսմիկ եկն գրութիւն՝ 'ի Փոխարքայէն զի դարձուսցէ զիս 'ի Տփխիս. ընդ նմին իշխանք եւ քաղաքացի հասարակութիւնն գրեցին եւ զեկուցին կաթուղիկոսին զիակութիւն խառնաձայն շփոթութեանց եւ զանստորագիր գրողացն զդատապարտելի նամականին, եւ խնդրեցին զդարձն իմ 'փութով առ ինքեանս: Կաթուղիկոսն վերստին առաքեաց զիս 'ի Տփխիս. եւ ապա խօսի ընդ աղա Գրիգորի Մալինեանց. «զի՞նչ արարից ասէ, զի սոքա ոչ թողուն զիս 'ի հանդարտութեան. ապա թէ ոչ զի՞նչ չար արարեալ է Սարգիս եպիսկոպոսն, զի փա-

Digitized by Google

խլեցից զնա 'ի վիճակէն ո՛չ ։ Այս անգամ եւս դարձեալ 'ի դերեւ ել նետ արձակեալ յաղեղանէ նախանձու ։ Թէպէտ ես վերադարձայ 'ի Տփղիս, բայց այնպէս, որպէս թէ նաւաբեկ ոք կացեալ յանդէկ նաւու, որոյ իւրաքանչիւր նաւաստիք յամենայն ուստեք հակառակ հողմոց բացցեն զառագաստըս ուրոյն ուրոյն ․ քան զի զորս ես պատուել կամէի վասն արժանաւորութեան՝ նոքին պատժել տայի, եւ զոր ես ըստ յանցանացն պատժել կամէի՝ նոքա պատուել տային, եւ յամենայն յընթացս մարտադիր բանսարկութեամբ եւ բամբասանօք յարուցանէին գրգիռ եւ անբաւականութիւն ։ Յայսպիսի վրդովմունս այլ եւս անհնարին էր ինձ տանել կամ գործել գործ ինչ ազգօգուտ ․ վասն որոյ գրեցի զհրաժարականն իմ յամսեանն յունվարի 1861 ամի, եւ խոստացայ յամսեանն ապրիլի գնալ յէջմիածին յանձնելով զիս 'ի կամս Նորին վեհափառութեան ։ Իսկ նա չէր հաճեալ ընդ այն, այլ վերստին առաջարկեալ էր Կայսեր 'ի հաստատութիւն յառաջնորդութեան . թէ եւ յառաջն հաստատեալ էր զիս Կայսրն, բայց 'ի փոխանորդութիւն ցգալն Կաթուղիկոսին ։

Սակայն ոչ յաջողեցաւ շինութիւն տա-

Digitized by Google

նըն ցայնվայր, ցորքան ժամանակս յուսայի, եւ որ աւուր լսէի զանբաւականութիւն, զոր վասն ուսումնարանին գրէին անստո-րագիր նամակօք եւ որոց հաւատայր ան-տարակոյս 'Նորին սրբութիւնն կամ հա-ւատացուցանէին. վասն որոյ գրեցի զիմ դատողութիւն եւ առաքեցի առ Կաթու-ղիկոսն, որ եւ հաւանեցաւ. յետ որոյ խոր-հրդատուութեանն միոյ 'ի բարեկամաց ի-մոց՝ խնդրեցի առաքել նաեւ զՄակար արքեպիսկոպոսն զի 'ի միասին խորհեսցուք եւ կատարեսցուք: Եկն նա կոնդակօք հան-դերձ, սակայն թողեալ զնոյն հեշտընկալ եւ դիւրին շաւիղ կարգադրութեան զոր գրեալ էր Կաթուղիկոսն, հետեւեցաւ խորհրդոց քանի մի օգտածարաւ եւ մտա-խաբ ոմանց արանց, այլ եւս կերպ ընթա-ցս տալով գործոյն: Կաթուղիկոսն հրա-մայեալ էր կոչել քանի մի ականաւոր եւ գիտնական անձինս, եւ առաջի նոցա ըն-թեռնուլ զկանոնադրութիւնն վասն ու-սումնարանին, զաւելորդն յապաւել եւ զթերին լնուլ, եւ ապա առաքել առ ին-քըն 'ի հաստատութիւն. իսկ սա հրատա-րակեաց յամենայն եկեղեցիս, զի իւրա-քանչիւրքն ընտրեսցեն երիս պատգամա-ւորս. յետ այսր այսպէս լինելոյ, յարձա-

Digitized by Google

կեցան յամենայն եկեղեցիս նոյն մտախաբքն, եւ զորս ինքեանք կամեցան՝ ըզնոյնս ընտրեցին. եւ վասն առաւել հաճելի եւ ընդունակ առնելոյ զժողովս իւրեանց, ժողովեցան 'ի դուռն Երեմիայ Պոէորդեան Արծրունւոյ արդարեւ առն ականաւորի, եւ զնա կացուցին գլուխ իւրեանց. գրեաց նա ինքն Արծրունին իւրով մեծահանճար հեռատեսութեամբ վայելուչ եւ պատկանաւոր կարգադրութիւն, արդարեւ յոյժ զգուշաւոր եւ համաձայն միաց հանգուցելոյ Հայրապետին՝ Ներսիսի. բայց երբ ընկալան զհաճութիւն 'ի Կաթուղիկոսէն վասն առաքելոյ զնոյն կարգադրութիւն 'ի հաստատութիւն, բաժանեցան յերկուս հաւասար դասս, վասն զի լաւապէս գիտացին թէ՝ նոյն կարգադրութիւն հակառակ է ներքին կամաց իւրեանց եւ գլխահար, եւ ոչ երբէք յառաջ վարել կարեն զգլխաւորութիւնս իւրեանց: Արծրունին ծանուցեալ զմիտս նոցա հեռացաւ հանդերձ պատուաւորօքն, եւ ես անհամաձայն դասոյ 'ի խորհուրդս մտախաբ երիտասարդացն. ապա եկն Մակար արքեպիսկոպոսն առ մեզ ուր էր եւ Պ. Աղէքսանդր Թայիրեանց, որ հոգաբարձու էր ուսումնարանին, եւ աստ ցես. զքեզ

ճանաչեմ մի 'ի Ղեւոնդեանց քահանայից, եւ զԱղէքսանդր՝ մեծն Վարդան, եթէ դուք կարասջիք խափանել որպիսի եւ իցէ միջոցօք զանտեղի խորհուրդս երիտասարդացդ այդոցիկ»: Առ այս բան նորա մեք գրեցաք 'ի մեր կողմանէ Կաթուղիկոսին թէ կարգ ուսումնարանին մնացէ համաձայն բարձրագոյն կարգադրութեան. բաց յայսմանէ եւ ոչինչ:

Բարձրագոյն կարգադրութիւնն ոչ այլ ինչ ցուցանէ, բայց միայն այս, զի ուսումնարանն ընդ կառավարութեամբ լիցի Առաջնորդին, նորոգ հաստատելոյ անդամք հոգաբարձութեան ծանիցեն զԱռաջնորդն, եւ Առաջնորդն զԿաթուղիկոսն եւ զՍինոդն. իսկ նոցայն աշխատութիւն այն է, զի անդամք եւ Առաջնորդըն հաւասարապէս զԿաթուղիկոսն ծանիցեն, եւ Առաջնորդն կիսով ձայնիւ միայն առաւելացի քան զնոսա. եւ ըզ վնաս սորա լաւապէս գիտէի եւ 'ի վաղուց անտի փորձով տեսեալ էի, վասն որոյ ոչ համաձայնեցայ 'ի վերջոյ ընդ այսր գրութեան մերոյ, եւ զկարգադրութիւնն գրեալն յԱրծրունեանէ եւ 'ի միւսոց կուսակցացն առաքեցաք առ Կաթուղիկոսն վասն վերաքննութեան 'ի ձեռն Սակար

Digitized by Google

արքեպիսկոպոսին. անդանօր թողեալ ըզգեղեցիկ կարգաւորութիւնն Արծրունեաց հաստատեալ էին զերկրորդն եւ առաքեալ 'ի ձեռն Եղիազար արքեպիսկոպոսի բարեկամին իմոյ. եւ որովհետեւ 'ի նմին կարգադրութեան կապեալ կային ամենայն իշխանութիւնք Առաջնորդին ընդ իրաւասութեամբ անդամոցն, զլոկ անուանակոչութիւն նախագահութեան միայն ընծայեալ, եւ ես չէի սովոր եւ չկամէի իսկ կապեալ ոտիւք եւ կապեալ ձեռօք ծառայել Ազգին, վասն զի եթէ սովոր էի հաւատարմութեամբ ծառայել, ուրեմն անմարթ էր ինձ կապեալ ծառայութեամբն ծառայանալ եւ նուաճել զճշմարիտն հաւատարմութիւն, որ աղագաւ եւ չէր ինչ փոյթ վասն անձնական օգտի եւ շահախնդրութեան թողլատրել զյայտնի հրդեհն բորբոքիլ ազատաքայլ. վասն որոյ կոչեցի զիշխանսն եւ զխորհրդական անձինսն եւ առեան կազմեալ ընթերցայ առաջի նոցա ըզկոնդակ Հայրապետին ուրախութեամբ սրտի, բայց եւ ոչ անմասն 'ի տխրութենէ, եւ հրաւիրեցի առաջի նոցա զնոր հոգաբարձուսն զի ինքեանք կատարեսցեն որպէս եւ կամին, սակայն ես չեղէ մասնակից. ընդ նմին յայտնեցի աստանօր թէ

իշխանութիւն Հայրապետին յորո՛ւմ պա-
րունակի, եւ գործողութիւն Առաջնորդին
որ ընդ իշխանութեամբ նորին՝ յորո՛ւմ։
Նոքա տասն եւ երկու ձայն, ըստ թուոյ
ընտրութեանցն, իսկ Առաջնորդն աւելի
մի միայն կիսով ձայնիւ. եթէ նոքա չունի-
ցին կախումն զԱռաջնորդէն, զի՞նչ կարէ
նա յառաջ վարել, թէ՛ յընտրութեան ե-
կեղեցական ուսանողութեանց թէ՛ յԱստ-
ուածաբանական եւ 'ի կրօնական առար-
կայս. քանզի եթէ հոգաբարձուք ընտրեա-
ցեն եւ նմա առաջարկեսցեն զուսուցիչս
Աստուածաբանութեան եւ կրօնագիտու-
թեան եւ նա եթէ ոչ հաւանեսցի՝ ոչ կա-
րէ փոխել զայն, այլ դիմելոց են 'ի միասին
առ Կաթուղիկոսն. զի եթէ ներգործու-
թիւն ձայնին է որ զօրէ, ուրեմն տասն եւ
երկու թուոյն ձայն զանարժանն կարեն
ընտրել. զի՞նչ կարէ առնել յայնժամ ա-
ռաջնորդն. եւ Կաթուղիկոսն եւս գոլով
հեռաւոր, եւ բռնազբօսեալ յիւրմէ թե-
լադրութենէ, յորոշմանն պարտի հաստա-
տել զայն՝ յոր կոյս ձայնքն բազմութեան
միաբանք լիցին. իսկ Առաջնորդն յայն-
ժամ թէ եւ ակն յանդիման տեսանէ ըզ-
վնաս վճռոյն, պարտի լռել եւ զպաշտօ-
նին ամփոփել զբազուկս 'ի պարտուպատ-

Digitized by Google

չափ տնօրէնութիւն իւրոյ գործառնութեանց. յայտնի իսկ է զի այս օրինակ ենթարկութիւն՝ ոչինչ նշանակէ՝ բայց եթէ չեղել յիւրոց սեպուհ պարտաւորութեանց յաղագս իւրոց ընչաքաղցութեանց ՚ի վընաս ազգի եւ եկեղեցւոյ։

Այս հրաժարեցայ յայսմանէ ձեռնարկութենէ, եւ նորա տեսեալ թէ անհնարին է իմով ներկայութեամբ հասանել նըպատակաց իւրեանց, ուստի խորհեցան նախ զհզօրն կապել եւ ապա զտուն նորա աւար հարկանել. վասն որոյ ընտրեցին զերիս ստորամիտ եւ սնանկացեալ անձինս, եւ ՚ի ձեռն նոցա ետուն գիր՝ որպէս լուայ՝ գըրեալ թէ Սարգիս եպիսկոպոսն կամի զուսումնարանն փոխադրել ՚ի Սանահին. վասըն որոյ խնդրեմք չթողուլ փոխադրել զուսումնարանն. զոր առեալ վարձաւոր սպասահարկուքն անկեալ էին դրանէ ՚ի դուռըն եւ խաբեալ էին զհամքարս եւ տուեալ էին նոցա ստորագրել յայս միտս, եւ չըրջեցուցանողացն տուեալ էին գիր՝ զի յետ ՚ի կատար ածելոյ զյանձնարարութիւնսն, ՚ի տեղի վարձուց կարգեսցեն զնոսա ՚ի պաշտօն ուսումնարանին, որպէս եւ արարին իսկ, որպէս յետոյ գրեցին ինձ նոքին համքարքն, զորոց ապաշաւանաց զբազմաստ-

Digitized by Google

բազկերան ունիմ առ իս, եւ բաց յայնմա-
նէ թէ ընդ նմին զի՞նչ են գրեալ եւ բա-
րուրեալ՝ մինչեւ ցարդ անտեղեակ ։ Յետ
՚ի կատար ածելոյ զաշխատութիւնս իւր-
եանց, զգիրն բազմաստորագիր առաքեն
յԷջմիածին ։ Կաթուղիկոսն զիս եւս հրա-
ւիրեաց վասն բարեկարգելոյ զուսումնա-
րանն. ՚ի միասին գնացեալ նոցա եւ ներ-
կայացեալ յատեան Սրբին վեհափառու-
թեան, արդարեւ զարմանաց արժանիք է-
ին որ անդն արարուածք. պատգամաւորքն
իբրեւ արձան կանգնեալք՝ ոչինչ խօսէին.
Կաթուղիկոսն զգանգատանացն ոչինչ հար-
ցանէր, եւ ոչինչ եղեն բանք զբարեկար-
գութեանց. միայն իբրեւ դատաւոր եւ
դատախազ աղմուկս եւ շփոթս յարուցա-
նէին եւ սաստիկ որոտմամբ զօդս դղրդե-
ցուցանէին. բայց թէ զի՞նչ անըմբռնելի
՚ի մտաց խոպառ խօսողին եւ լսողին, յայս
եղանակ դադար առին ամենայն հանգա-
մանք վերաբերեալք առ հաստատութիւն
համազգական օգտակարութեանց եւ հե-
տապնդութեանց, հետամտութիւնն պսա-
կելով եւ անձնուիրութիւնն տապալտանա-
լով ։ Պատգամաւորքն վերադարձան ՚ի
Տփխիս սրտով եւ բաւականութեամբ. իսկ
ես անդէն կալայ այնուհետեւ մնալ յԷջմի-

Digitized by Google

ածին, քանզի չեւ յանգ ելեալ եւ վճռեալ գործոց իրիք եւ խօսելոյ ինչ պատկանաւորս, վառեալ անդէն 'ի կրից 'ի հարկէ 'ի տմարդական դրդմանց՝ փաղփաղակի գըրէ Կաթուղիկոսն առ Կանսիստօրիայն Վրաստանի՝ ապօրինի կերպիւ կարճել ըզյիշատակութիւն անուան իմոյ եւ կորզել զսահմանեալ ռոճիկն. եւ Կոնսիստորն եւս այնուհետեւ ոչինչ ակնածեալ առ կարգ. եւ իրաւասութիւն Սինոդական իշխանութեան, յանդգնեալ էր ձեռնամուխ լինել 'ի տնական կահուկարասիս իմ, իբրեւ մահապարտի ուրուք եւ յանցաւորի, կնքելով ըստ 'հաճոյս զգլուխս Առաջնորդարանին. այս վերջին էր 'ի ցոյցս, որով գայր 'ի զարմանս եւ յապշութիւնս խորինս եւ ապաշաւականս ։

Իշխանք Տփխիսոյ լուեալ զայս տմարդական վարմունս ընդ իս, աճապարեցին դրել միահամուռ եւ խնդրել իրաւախընդիր առաջարկութեամբ քննել եւ վերահասու լինել ճշմարտութեան բանին. եթէ յանցաւոր իցէ, ասեն, ըստ յանցանացն պատժել, ապա թէ ոչ՝ խրախուսանօք եւ պատուով յետս դարձուցանել։

Արդ թողեալ զբազմաստորագիր խընդիրս իշխանաց ազնուականաց եւ համար-

Digitized by Google

-նստիցն Տփխիսոյ, զմինն միայն եղից տասանօր, զոր գրեալ էր առ Նորին Վեհափառութիւնն Իվան Մինասեան Միրզոյեանց 'ի 20 յունվարի 1862 ամի, օրինակ զայս: « Ձերոյին Վեհափառու-
« թիւն Ամենողորմած Տէր. Ճշմարիտ եւ
« հարազատ հայրենասէր անձին ո՛րչափ
« քաղցր է եւ ցանկալի բարօրութիւն եւ
« յառաջադիմութիւն իւրոյ ազգին եւ
« պայծառութիւն եկեղեցւոյ Սրբոյ, եւս
« առաւել դառն է եւ ցաւեցուցիչ հոգ-
« ւոյ նորին տեսանել զազգն իւր եւ զեկե-
« ղեցի 'ի վտանգի եւ յեղափոխութեան ։
« Որդիք Հայաստանի աշակերտեալք սրբ-
« բազանից առաքելոցն Թադէոսի եւ
« Բարթուղիմէոսի եւ բազմաչարչար Նա-
« հատակի Սրբոյ Հօրն Գրիգորի Լու-
« սաւորչացն մերոց, միշտ եւ հանապազ
« անձնազոհ գտեալ են 'ի պաշտպանու-
« թիւն ազգի եւ եկեղեցւոյ ցայսօր՛ ժա-
« մանակի, թէ եւ անկեալ իսկ են 'ի պէս
« պէս եւ անտանելի վիշտս եւ դժուարա-
« կիր հալածանս ընդ տիրապետութեամբ
« բարբարոս բռնաւորաց. այժմ հասեալ
« յապահով ժամանակի ընդ հովանաւո-
« րութեամբ աստուածազօր քրիստոնեայ
« տէրութեանն, փոխանակ անդորրու-

Digitized by Google

« թեան՝ զհոգեմաշ վիշտս տեսանեմք, եւ
« այն 'ի մերազնէից խարդախ անձանց ո֊
« մանց, որք տեղի տան ամենայն ուղղա֊
« փառ եւ ճշմարիտ գիտողացն զյարգ
« բարւոյն ազգի եւ Առաքելական եկե֊
« ղեցւոյն՝ արտասուաց գետս հեղուցանել
« յաչաց՚, ընդ որս եւ ես հաղորդ գտանիմ
« վշտակցութեամբ յոյժ յոյժ. զի զի՞նչ
« այս ազգակործական բազմորոգայթ մե֊
« քենայ, որ յայսմ դարու անբարեմիտ
« անձինք ոմանք ելեալ են յասպարէզ՝ ձե֊
« ւացուցանելով զինքեանս նոր ազգասէրս
« եւ ցանկացողս լուսաւորութեան հայազ֊
« գի մանկտւոյն,՚ պատրեն եւ գայթակ֊
« ղեցուցանեն զպարզամիտս մերազնէից՝
« աւետելով նոցա թէ արդէն սկիզբն է
« գարնան լուսաւորութեան. զայսպիսի
« առեալ ինքեանց պատրուակ զներքին չա֊
« րագուշակ դիտաւորութիւն իւրեանց ար֊
« ձակ համարձակ տարածանել ջանան առ
« 'ի կործանել զազգն եւ զեկեղեցին, եւ
« ոչ է այս կարծիքական եւ թագուն ինչ,
« այլ քաջ յայտնի ամենայն բանագիտաց
« եւ բարեպաշտից: Ո՞չ ապաքէն գործք
« նոցին մեքենայից են քանի մի օրագիրք
« եւ ամսագիրք լի վատահնչիւն համբա֊
« ւօք եւ յօդուածովք որք են հրաւիրակք

Digitized by Google

« Նոցա առ խղճալի հայազգիս . թէպէտ
« քաջ գիտեմ զի վեհափառութեան Ձե֊
« րում այնորիկ գաղէթայք ատելիք են ,
« այլ այսու ամենայնիւ քաջայոյս եմ թէ՝
« որբութիւն Ձեր գոլով խնկապէս պաշտ֊
« պան հաւատոյ եւ առաքելական ծի֊
« սից եւ արարողութեանց , միշտ հոգե֊
« բուղխ եւ ուղղափառ մատենիւք ախոյեան
« հանդիսացեալ է այնպիսեաց չարափա֊
« ռաց , գուցէ եւ ընթերցեալ իցէ զայնո֊
« սիկ չարաթոյն գաղէթայս , յորս ոչ գոն
« ինչ յօդուածք՝ որ չիցեն լցեալ անտա֊
« նելի հայհոյութեամբ եւ պարծաւանօք 'ի
« վերայ հոգեւորականաց ազգի մերոյ , ոչ
« միայն գտանեցելոց յայժմեան դարու ,
« այլ եւ 'ի վերայ Նախնի սուրբ եւ ուղ֊
« ղափառ վարդապետաց իսկ ; որք յատուկ
« պաշտպան եւ Նեցուկ եղեալ են ազգի
« եւ եկեղեցւոյ արթուն հովուութեամբ
« եւ Աստուածաբան քարոզութեամբ : Ո՜վ
« յետ բարձման թագաւորութեան Հայ֊
« կազեանս սեռի՝ Նոքա զանբիծ հաւատ
« մեր հաստատուն եւ անդորդուելի հա֊
« սուցին մեզ , տանելով զանազան հալա֊
« ծանաց բարբարոս ազգաց , զոր խախտել
« ջանան յիշատակեալ գաղէթայք եւ իբ֊
« րեւ ընտանի թշնամիք յարուցեալ յօդ֊

Digitized by Google

« ւոց Հայաստանեայց ցանկան խորասոյզ
« առնել 'ի վիհս մոլար եւ չարաղանդ կը-
« րօնից՝ աղտեղելով զսիրտ եւ զհոգի պար-
« զամտաց ազգի մերոյ պէս պէս նորահը-
« նար կեղծ համոզանօք. վա՜յ ազգին այ-
« նորիկ, զի այդպիսիք պարտին կալնուլ
« զտեղի Աստուածաբան վարդապետաց
« մերոց. դեռ թող լաւ ընթեռնուն նո-
« քա զՀ՛ռւաքաղ ախոյեանն իւրեանց, յոր-
« մէ բուրէ ախորալի հոտ փառաց եւ գոր-
« ծոց նախնեաց մերոց, որ 'ի լոյս ընծայէ
« զանազան հնագոյն վարդապետութիւ-
« նըս 'ի միաբանութիւն մեր եւ 'ի խթան
« այնպիսի չարամտաց. եւ որովհետեւ թե-
« լադիր նոցա է բանսարկուն Սատանայ,
« ոչ դադարի բուսուցանել 'ի սիրտս նո-
« ցա պէսպէս հնարս 'ի կատարումն կա-
« մաց իւրոց: Վասն զի թէպէտ 'ի մի կող-
« մանէ նոքա ունին գործիք զդաղէլթայս,
« — ահա միւս եւս մտածեցին, տե՛ս որպի-
« սի խորամանկութեամբ: Ս. Աւետարա-
« նըն Քրիստոսի զգուշացուցանէ զմեզ
« թէ՝ այլ ոչ եք զկարասի հզօրի մտեալ 'ի
« տուն նորա աւար հարկանիցէ, եթէ ոչ
« նախ զհզօրն կապիցէ եւ ապա զտուն նո-
« րա աւար հարկանիցէ: Այլ նոքա սկսան
« զայն առնել զհակառակն պատուիրանի

Digitized by Google

« Տեառն, զի Առաջնորդն մեր բարձր –
« սրբազան Սարգիս արքեպիսկոպոսն, որ
« արդարեւ արթուն տիրապետութեամբ
« հզօր պաշտպան էր հայրենի եկեղեցւոյ
« եւ միշտ փշրէր խորտակէր զծածուկ մե-
« քենայս նոցա ազգակործանս, եւ ուղղա-
« փառ վարդապետութեամբ արթնացու-
« ցանէր զՔրիստոսեան հօտն հաւատաց-
« եալն ինքեան եւ չտայր կլանել չար վի-
« շապին եւ սովեցեալ գայլոց, բանալով
« ուսումնարանս յամենայն ուրեք, զցայգ
« եւ զցերեկ պարապելով 'ի շինութիւն եւ
« յօգուտ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ նա
« եւ 'ի լուսաւորութիւն մանկտւոյն կրօ-
« նաւորական ընտիր պարկեշտութեամբ,
« անշահասէր եւ անկաշառ հովուութեամբ
« կառավարէր զբոլոր վիճակն ըստ ամե-
« նայնի գովելի ։

« Այսօրինակ բարեգործութեանց նո-
« րա վկայք ջատագովք հանդիսանան ոչ
« թէ միայն ընտիրքն եւ երեւելիք մերս
« Հայոց բնակելոց 'ի Տփխիս, այլ այնքան
« ճշմարիտ են բանք իմ, զի այլադաւան
« ազգ քրիստոնէից եւս զնորայն գովու-
« թիւն ունին 'ի սիրտս իւրեանց, եւ միշտ
« գոհաբանք են ։ Ահա զայսպիսի հզօր
« պաշտպանն եկեղեցւոյ կապել կարացին

Digitized by Google

« նորա խորամանկութեամբ. բայց այսու
« ոչ բաւականացեալ ճիգն գործեն եւ ըզ-
« ծայրագոյն հոգեւոր իշխանութիւնն նը-
« ւաճել ընդ բռամբ, զի արձակ համար-
« ձակ կարասցեն աւար հարկանել, աւա՜ղ,
« զի՞նչ. — զառաքելաւանդ ծէսս ասեմ եւ
« զարարողութիւնս եկեղեցւոյն մերոյ վե-
« րացուցանել, զկանոնս սրբոց հարց ար-
« համարհեալ նահատակելոց ընդ ոտիւք արկա-
« նել, եւ այնպէս հարթայատակ առնել եւ
« կործանել զազգս մեր եւ զեկեղեցի։ Ո՜հ
« ապաքէն այնպիսի սերմունք են, կամ
« լաւ եւս է ասել՝ համախոհից նոցա ծը-
« նունդք որք արդէն սերմանեալ բողբո-
« ջեն 'ի բազում տեղիս, որոց զառաջս առ-
« նուլ ոչ կարեն անփոյթ եւ անփորձ հո-
« վիւք նոցա, եւ պահպանել զհօտն Քը-
« րիստոսի, որովք օր ըստ օրէ առաւելու
« վտանգ եկեղեցւոյ մերոյ եւ ազգի։ Ա՜ ե-
« հափառ տէր, վշտացեալ գոլով սրտ իմ
« եւ հոգւոյ յայսօրինակ ազգակործան արար-
« մանց ընտանի թշնամեաց հայրենի եկե-
« ղեցւոյ եւ ազգի, այսու համառօտ գրու-
« թեամբ փութացայ զթշուառ վիճակ խըղ-
« ճալի ազգին իմոյ ազդ առնել ձերում
« վեհափառութեան 'ի միաբանութիւն գե-
« րիմաստ վեհիդ իբրեւ Ջերմեռանդ եւ

« հարազատ հայ եւ որդի կաթուղիկէ ե֊
« կեղեցւոյ Ս. Էջմիածնի եւ մտերիմ ձե֊
« րոյին սրբութեան ։ Ո՛չ ի խիղճ է ինձ չա֊
« սել եւ չգրել զստոյգն. այլ զոր գրեմ՝
« ոչ թէ վասն շահուց եւ օգտի անձին ի֊
« մոյ կամ պատճառաւ իմն ակնկալու֊
« թեան, զորմէ հաւաստի առնել ունին
« Ձերոյին վեհափառութեան բազումք՝ նա
« մանաւանդ ճանաչողք զիս՝ որք արդէն
« գտանին այդր առ ձեզ, այլ 'ի լրութիւն
« ազգի, 'ի պատիւ եւ 'ի պարծանս Ձերոյ
« վեհափառութեան ։ Վասն որոյ եւ վս֊
« տահացեալ ամենախոնարհաբար խնդրեմ
« 'ի Ձերոյին վեհափառութենէ՝ առ 'ի զա֊
« ռաջս ունել յապագայ վտանգաւոր հե֊
« տեւանաց երկպառակութեանց, թողեալ
« միայն զանօրէնութիւն ձեր 'ի մասին ու֊
« սումնարանին այնպէս, որպէս բարեհաճ֊
« եալ էք 'ի բաւականութիւն ոմանց, շը֊
« նորհ ունելով 'ի վերայ հարազատ որդւո֊
« ցս Ս. Լուսաւորչին գթառատութեամբ
« բարեհաճեսջիք վերադարձուցանել յետս
« առ զսիրելի առաջնորդն մեր զբարձր
« սրբազան Սարգիս արքեպիսկոպոսն լիա֊
« կատար առաջնորդական իրաւամբք 'ի
« ցնծութիւն հոգւոց ջերմեռանդ հոգւով
« եւ ուղղափառ հաւատով միացելոցս եւ

Digitized by Google

« յաՀարկութիւն այնոցիկ խածանած եւ
« ապստամբ անձանց, եւ այս օրինակ խըռ-
« վիր ոչ թէ յինէն միայնոյ համարելոց է
« վեհափառ տէրդ, այլ ընդհանուր ազգին
« մերոյ գտանեցելոց յայսմ վիճակի յընտիր
« եւ երեւելի իշխանաց քաղաքացւոց եւ 'ի
« բուն ժողովրդականաց: Թէպէտ անձինքն
« այնոքիկ խարդախամիտ խաբէութեամբ
« ժողովեալ զստորագրութիւնս մատուց-
« եալ էին Ձերոյին վեհափառութեանն 'ի
« գանգատ զառաջնորդէն, զայնմանէ գը-
« րել ընդարձակաբար ձանձրոյթ վարկա-
« նիմ մեծքուր լսելեաց ձերոց: Այսան գի-
« այնպիսի մեան ժողովրդականաց 'ի հաշիւ
« արկանելով փոխարինել ընդ բոլոր վիճա-
« կի յարգելի ժողովրդականաց՝ յոյժ ծանր
« է: Այլ որովհետեւ արդէն սովորութիւն
« է եղեալ 'ի քաղաքիս, զի եթէ ոք զայլ-
« մէ ումեմնէ ունի զանբաւականութիւն
« կամ զթշնամութիւն, զչարն բարի, զա-
« նարժանն արժանաւոր կացուցանել ջա-
« նալով անստորագիր կամ բազմաստորա-
« գիր նամակօք ձանձրացուցանելով զսուրբ
« ականջս ձեր, զայնպիսին այնու թակարդեն
« 'ի վտանգ, որպիսի նամակք չէին ընդու-
« նելիք 'ի նախորդաց ձերոց, ուստի եւ ան-
« դորր կենդանավարեալ՝ միայն փոյթ ու-

Digitized by Google

« Նէին պայծառապարդել զեկեղեցին ։ Փա-
« ռաւորեալ ինքեանք՝ փառաւորէին զազ-
« գըն մեր համայն առաջի օտարազգեաց ։
« Ուրեմն առ 'ի արգելուլ զյօրինումն այն-
« պիսի մուշայլամայից, առաքմամբ սուրբ
« կոնդակի Զերոյին վեհափառութեան
« հրամայեցէք ընթեռնուլ յամենայն եկե-
« ղեցիս ։ Որպիսի հայրական խնամով Զե-
« րոյին վեհափառութեան մխիթարեալ ու-
« նիմք վայելել զանպատմելի խաղաղու-
« թիւն, եւ ցանկալին ամենեցուն միա-
« բանական սէրն թագաւորելով 'ի մեզ ու-
« նիմք մնալ միշտապէս օրհնաբան վասն
« երկարութեան կենաց հայրապետիդ մե-
« րոյ միշտ եւ հանապազ, աներկբայ յու-
« սով ակն ունելով 'ի ձէնջ, ողորմածագոյն
« տէր, փութով ընկալնուլ զուրախարար եւ
« բարեհաճ պատասխանն ձեր շնորհաբերը։ »

Սակայն 'ի պատասխանի երեւելի իշ-
խանաց եւ բոլոր հասարակութեանն այս
միայն եղեւ 'ի դրդմանէ թշնամեաց նոցա,
զի կաթուղիկոսն լու 'ի լու ասաց. « կամ
ես պարտիմ լինիլ կաթուղիկոս, կամ դու
առաջնորդ. » սակայն ամենայն ինչ եհաս 'ի
ծայր կատարելութեան. ահա այս են բո-
վանդակութիւն ամենայն անցիցն որք զի-
նեւ անցին, եւ բուն պատճառք ամենայն

Digitized by Google

խռովութեանց ։

Արդ՝ 'ի քննախնդրութեանց քանի մի գիշերաշրջիկ ընկերշակութեանց եկին 'ի վերա իմ այս ամենայն ընդդիմութիւնք, զորոց յիշեցաք 'ի լուր բարեկամիդ ։ Նոքա ոչ զանգիտացին պատրաստել վասն իմ ըզբարոյական մահ ընդդէմ արդարադատ խղճի եւ ընդդէմ ամենասուրբ կամացն Աստուծոյ ։ Առ կաթուղիկոսն բողոքեցի բանալ զքննութիւն եւ ստուգել զյանցանըս իմ, 'ի չարախօսացն կաշկանդեալ ոչինչ ետ պատասխանի ։ Առ տէրութիւնն դիմեցի, եւ նա կաթուղիկոսի գործ համարի զայն. ուրեմն առ ո՞վ պարտէի դիմել զի լինէր աջակից ճշմարտութեան. վասն որոյ ցաւիմ ոչ վասն իմ, զի խիղճ իմ եւ Աստւած ոչ ստգտանեն զիս, այլ ցաւիմ վասն դայթակղողացն յիս, եւ չիք ոք որ զլոյս ճշմարտութեան դնիցէ 'ի վերայ աշտանակի ճշմարտութեան. եւ ընդէ՞ր ոչ գան առ լոյսն քննութեան, չգիտեմ. ո՞չ ապաքէն արդար եւ ճիշտ քննութիւնն է փորձաքար արդարոց եւ մեղաւորաց. սակայն գրեալ է. „ որ զչար գործէ՝ ոչ գայ առ լոյս, զի մի յանդիմանեսցին գործք նորա " ։

Վեհափառ Կաթուղիկոսն զիջանի սրտի մտօք յանստորագիր նամականիս նո-

Digitized by Google

ցա, ուրեմն է եւ համակարծիք. ընդհան֊
րութեան Հայրապետ է նա, ծանր է նմա
ոչ միօրինակ հայել առ ամենայն անհատս
ազգին. չէ պարտ նմա աչառութեամբ բե֊
րել առ ո՛ եւ իցէ անձինս. յունկն բարե֊
կամիդ խօսիմ եւ զայս ոչ ՚ի գանգատ՝ այլ
՚ի գիտութիւն Ձեր. նա պարտաւոր իսկ է
յայսպիսի դէպս ածել յուղղութիւն. իշխա֊
նական պետութիւն իւր զպարտդ զայդ նմա
հարկեցուցանէ, եւ նա ոչ ընդ սահմանա֊
ւըն անցանէ՝ եթէ առանց ոտն հարելոյ
որոշեսցէ զարդարութիւնս եւ զիրաւունս.
արդ Կաթուղիկոս է նա եւ անմիջական
Տէր համայն որդւոց ազգի. եւ անխոհե֊
մութիւն եւ անհամարձակելի իսկ է բանս
առ նա յամեցուցանել. բայց չէ այս իրա֊
ւունք յիրաւանցն Աստուծոյ թողուլ ՚ի լը֊
ռութեան երբ կարող է ստուգել իրաւ եւ
արդար քննութեամբ, ամենեցուն ցու֊
ցանել զքամբասանաց եւ զըպարտութեան֊
ցըն նշանակութիւն, եւ զծպիրհսն յայտնի
աշխարհացոյցս առնել եւ պապանծեցու֊
ցանել զչարաբան լեզուս, զի մի՛ փուտա֊
հասցին նոյնանման սուտկալի զըպարտու֊
թիւնս եւ բարուրանս բարդել ՚ի վերայ ո֊
րոց եւ իցէ ՚ի տարապարտուց անստորա֊
գիր նամակօք եւ պատրուակեալ անուամբ.

Digitized by Google

բայց երբ անյայտ անուամբ եւ անձամբ հուչակ հարկանէին զատաքօրինակ մահուանէ Տ. Ներսէսի երջանկայիշատակ Հայրապետին եւ գՏ. Մատթէոս կաթուղիկոսն ածէին 'ի հաւանութիւն, եւ զհակութիւն իւրացն 'ի վեր հանել կամելով գրեցի առ Նորին սրբութիւնն զերկուս նամականիս, զօրինակն որոց եդեց աստանօր ձեզ 'ի տեղեկութիւն, գրեալ 'ի 5 մայիսի 1863 ամի օրինակ զայս. «Զանկեղծ հա-
«ւատարմութիւն իմ առ Ձեր սրբութիւն
«առ ազգն իմ եւ առ եկեղեցին, որ յայտ-
«նի իսկ է Աստուծոյ հզօրի, թշնամիք
«ճշմարտութեան արարին կասկածաւոր,
«բայց չէ փոյթ ինձ, զի սիրտ իմ եւ խիղճ
«անդորր է գլխովին առ Աստուած եւ առ
«Ձեզ, ուստի մնասցեն այդ ողբիկ 'ի վրէժ-
«խնդրութիւն նորին արդարութեան, ա-
«ռաջի որոյ ամենայն ինչ կայ մերկապա-
«րանոց, զի օր աւուր ահա յայտնին թըշ-
«նամիք ճշմարտութեան, զի զի՞նչ իցէ
«ծածուկ որ ոչ յայտնեսցի ըստ անանց
«վճռոյն Քրիստոսի։

«Բայց ցաւ է, վեհափառ Տէ՛ր, զի ես
«շրջապատեալ բոցով զրպարտութեան ան-
«բաստրագիր նամակաց՝ ըստ անմեղ ողջա-
«կէզ մանկանցն Մողոքայ տոչորէի մօ-

Digitized by Google

« մօքէի եւ ձայն'ի հրոյն արկանէի առ Հայ-
« րդ հոգեւոր գրով եւ բանիւ թէ մի'
« հաւատայք զի սոքա են օգտածարաւք
« ումանք եւ աղանդաւոր քանի մի թշնա-
« միք հայրենի եկեղեցւոյ, զի կամին սեր-
« մանել մեղմով զաղանդս իւրեանց 'ի սիր-
« տըս անմեղ մանկանց, վասն որոյ եւ զիս
« գտեալ արգելք իւրեանց գաղտնի ներ-
« գործութեանց հեռացուցանել կամին ։
« Սակայն ձայն գրպարտիչ անստորագիր
« նամակաց 'նոցա ըստ օրինակի փողոց
« ծնծղայից եւ չեփորաց հեղձուցանէին զի-
« բաւացի աղաղակ իմ որ առ Ձեր սըր-
« բութիւն, եւ անլուր առնէին մինչ իս-
« պառ ։

« Սակայն գոհութիւն Աստուծոյ, որ
« աւուր յայտնի լինին առ Ձեր սրբու-
« թիւն, որպէս ամենայն դարանք նոցա առ
« ազգն մեր, նոյնպէս եւ իմ ճշմարիտ ա-
« ղաղակք, թէ' այդր 'ի Տփխիս, եւ թէ'
« այժմ 'ի Շամախի, զորոց լուր են աս-
« տանօր եւ զորոց եսն խօսէի եւ գրէի ։

« Զինչ եւ իցէ, անցեալն էանց, մի-
« այն խնդիր իմ 'ի Ձերդ սրբութենէ
« նախ այն է' տալ ինձ հրաման գնալ 'ի
« Սանահին մի ամիս ժամանակաւ, որպէս
« զի ժողովեալ զգոյս իմ որ աստ եւ անդ-

Digitized by Google

« կան ցանուցիր եւ զորոց ցայսօր չգիտեմ
« ինչ ահա՛ տարի եւ կէս է ։
« Երկրորդ բանալ քննութիւն ’ի վե֊
« րայ ամենայն գանգատանաց զինէն եղե֊
« լոց առ Ձեր սրբութիւն, մանաւանդ ’ի
« վերայ երից զարհուրելի զրպարտութեանց
« թէ ես եղեալ եմ դաւաճան կենաց հօ֊
« գեւոր ծնողի իմոյ թելադրութեամբ տէ֊
« րութեան, թէ ես յարակայ նստեալ ’ի
« կառս շրջիմ ընդ էքզարխին Ռուսաց,
« խորհիմ զազգն դարձուցանել ’ի յունաց
« դաւանութիւն, թէ ես զամենայն գաղտ֊
« նի նամականիս յօտար տէրութեանց առ
« Կաթուղիկոսն՝ զկնի մահուան նորա
« տարեալ եմ առ Փոխարքայն եւայլն.
« եւ սրբութիւն Ձեր զայն անստորագիր
« նամակ առաքեալ ’ի Սինօդն ընթերցան
« ’ի լուր ատենակալաց, եւ առաքեցիք
« զայն ցաւօք սրտի ։
« Սոյն այս համբաւ տարածեալ յա֊
« մենայն ազգս մեր ’ի ծագս աշխարհաց,
« այսուհետեւ անհնարին է լռեալ համ֊
« բերել եւ ոչ յայտնել լրութեան ազգին
« եւ ուր հարկն է, զի աստանօր կամիմ
« հանել ’ի հանդէս զճշմարտութիւն իմ
« եւ արդարութիւն՝ եւ ապա մեկուսա֊
« նալ այլուր ’ի լռումն բաղձանաց իմոց

Digitized by Google

« հակառակորդաց , որք իւրեանց քու֊
« թեամբ զլինէն՝ անհանգիստ զօրութիւն
« Ձեր արարեալ են եւ անդադար առնեն ։
« Չէ փոյթ , եթէ գոյ յիս եռանդ ազ֊
« գասիրութեան՝ յամենայն ուրեք ցու֊
« ցանելի անժխտելի փաստիւք . զի ամե֊
« նայն ուրեք գտանին ազգ մեր՝ որք կա֊
« րօտ են հաւատարիմ սրտացաւ եւ հա֊
« րազատ ծառայողի ։
« Օ՜ այս եւս յայտնեմ խոնարհաբար
« Ձերոյին սրբութեան , թէ սոյն իմ հե֊
« տապնդութիւնք ճշմարտութեան չեն
« Ձեզ ամենեւին ընդդէմ կամ վնասա֊
« կար . եթէ ցանկայք ըստ Ձերում վսեմ
« եւ սեպուհ պաշտօնի տեսանել զհանդէս
« ճշմարտութեան՝ լերուք հետամուտ ։ »
« Եւ երկրորդն ՚ի 23 յուլիսի ամի հա֊
մար 23 , օրինակ զայս . « Ապաքէն յայտ֊
նի են Ձերոյին Սրբութեան թէ ՚ի մտա֊
նելն Ձեր յայս վիճակ՝ յաճախեցան առ
Ձեզ յիմ վերայ անստորագիր նամակա֊
նիք , յորս գրէին թէ ես զազգն կամիմ
առնել կրօնափոխ առ յոյնս թեւակոխե֊
լով , եւ թէ՝ մարմնաւոր իշխանութիւնն ՚ի
ձեռն Սուրբնեանց Պաւթի առաքեալ
առ իս զթոյն , որով ես զԱստուածանման
բարերարն իմ զՆերսէս կաթուղիկոսն ա֊

Digitized by Google

բարեալ եմ դեղակուր . զորպիսի նամակ Սրբութիւն Ձեր առաքեցիք 'ի Սինոդն, զոր ընթերցան յԱտենի անդ, եւ որոյ վերայ Պրոկուրորն պահանջեաց զտեղեկութիւն :

«Թէ եւ սոյնպիսի աղճատ եւ անաստուած նամակաց բազմիցս պատասխանեցի գրով եւ բանիւ, յայտնելով զբուն պատճառն, այն է՝ զի նոքա այսու հեռացուցանել կամին զիս, որպէս զի զհերձուածըս իւրեանց 'ի ժողովուրդս սերմանեսցեն . սակայն իրաւացի պատասխանիք իմ առ Ձեր սրբութիւն ո՛չ գտին զտեղի, թէ եւ 'ի Պօլսոյ այլ իմն կերպ գրեն, զորոյ զպատճէնն ընդ սմին առաքեմ:

« Ապա դարձուցի զերեսս իմ առ ծածկագէտն Աստուած եւ 'ի նմանէ խնդրեցի, զի նա յայտնեսցէ Ձեզ զամենայն: Գոհանամ զԱստուծոյ իմոյ, զի մինն 'ի գրութեանց իմոց ահա կատարեցաւ, աղանդ. եւ հերձուած տարածեցաւ 'ի դըմին քաղաքի յետ ելանելոյ իմոյ . ուրեմն մինն 'ի զրպարտութեանց յիմ վերայ՝ դարձաւ 'ի գլուխ զրպարտողաց, եւ ես շնորհօք Քրիստոսի արդարացայ եւ արդարանամ:

« Իսկ թէ Սրբութիւն Ձեր վասն

Digitized by Google

է՞ր ոչ հաւատայիք իմոց ճշմարիտ բանից, հեռացուցիք զիս եւ ետուք նոցա զտեղի ընդարձակելոյ զհերձուած 'ի ժողովուրդըս, անկարօտ է մեկնութեան ։

« Իսկ այժմ եւ միւս զրպարտութիւնըն 'ի վեր ելանէ յայտնութեամբ ճըշմարտասիրին Աստուծոյ, որ ոչ թողու դատապարտել արդարոյն ընդ ամբարըշտի, քան այնմ թէ արդարն փրծանի յորոգայթէ որսողաց, եւ փոխանակ նորա մատնի ամբարիշտն ։

« Այս աբեղայ ոմն Անդրէաս անուն՝ զոր Վեհափառութիւն Ձեր բարեհաճեցայք կարգել վանահայր հռչակաւոր ուխտատեղւոյն Թելեթի, 'ի ներկայութեան երկուց քահանայից՝ Եսայեայ եւ Յակովբայ, եւ երից աշխարհական պատուելեաց՝ Իսահակայ Մարտինիչի, Եգօրայ Պաւթեան Ծովինեանց եւ Սողոմոնի Տօկովեանց՝, յայտնապէս խոստացեալ է թէ Սարգիս եպիսկոպոսն զՆերսէս Կաթուղիկոսն արար դեղակուր ։

« Ահա, Վեհափառ տէր, յայտնեցաւ անստորագիր նամակագիրն. ուրեմն եթէ ձեզ չէ կամք արատաւորել զեպիսկոպոսն ձեր եւ զտէրութիւն անգամ, ժամ է կոչել զնա եւ ստուգել առաջի վկայից ։

Digitized by Google

Այս երբէք ոչ դադարիմ 'ի պահանջելոյ զօրինաւոր քննութիւն 'ի ձեռն մարմնաւոր իշխանութեան եւ 'ի վեր հանելոյ զճշմարտութիւնն 'ի նախատինս ամենայն չարալեզու զրպարտողաց, որք կամեցան արատաւորել զանուն իմ անխիղճ նամակօք 'ի տրիտուր բազմամեայ իմոց քրտնաջան վաստակոց, որով եւ բարձից զամենայն գայթակղութիւնս սերմանեալս 'ի նոցունց 'ի միտս ժողովրդոց: »

Ահա այսուքիկ գրութիւնք իմ մնացին անգործադիր, եւ 'ի կողմանէ Սորին սըրբութեան չեղեւ ոչինչ հետազօտութիւն. վասն է՞ր, վասն այն զի զրախնդիրքն այն շրջապատեալ զնովաւ յամենայն դէպս ջանացին խափանել. զարհուրեցան եւ սարսափեցան գիտելով անշուշտ թէ կա՛մ խայտառ ստեսցի դաւաճանութիւնն, կամ եթէ ստոյգ իցէ, այլք եղիցին յանցաւոր եւ ինքեանք ոչ կարիցեն հասանել դժոխըմբեր նպատակաց իւրեանց. վասն որոյ յամենայն դէպս ծածկեցին զքննութիւնըն եւ յաճախեցին առխս զզարհուրելի զրպարտութիւնս:

Անիրաւ զրպարտութեանց նոցա եւ զրաբանութեանց հետեւանք այս միայն եղեն զի ես հրաժարեցայ 'ի պաշտօնէս, ո-

Digitized by Google

բով եւ խափանեցան ամենայն ազգօգուտ գիտաւորութիւնք իմ, զոր 'ի վեր անդր յիշեցի, եւ Մ՝ակար արքեպիսկոպոսն եղեւ առաջնորդ, եւ այսպէս ուսումնարանն եւ յառաջադիմութիւն նորա օր աւուր խանգարեցաւ, զորմէ բացայայտ դրէ մին 'ի զուգախառնակցաց նոցա: Զո՞վ արգելք 'ի բանիբուն վարժապետաց ածին եւ մուծին յուսումնարանն եւ զո՞վ կարգեցին վերատեսուչ՝ յետ գովութեանց արժանաւորի Յովհաննէսի Պ. Աղաբեան Պ. Այթմազեանց, նա որ 'ի ժամանակս մեր ձրի նուիրեաց զծառայութիւն իւր նմին ուսումնարանի, յետ այնորիկ ոչ յօժարեցաւ նա եւ հրաւիրմամբ բազմաց եւ կոնդակօք կաթուղիկոսի մտանել անդ ուճկօք անդամ 'ի ծառայութիւն վասն անբարեկարգ եւ խառնիխուռն գրութեանն նորին: Ի վերջոյ անցեալն էանց, զի ես ոչ բաւ Յօհաննու գիտեմ՝ թէ ընդէ՞ր ես սահեցայ եւ Նիկ-ւէ ոչ կարծանեցաւ. այլ առաւել բանզառաւել ցանկամ զի բանք իմ ստեացքն եւ ուսումնարանն ծաղկեսցի եւ բարգաւաճեսցի 'ի պէտս ազգին: Ցանկամ զի օր աւուր պայծառասցի շնորհօք Ս. Լուսածութեան նորա 'ի պարծանս ազգի եւ հիմնադրի նորին երջանկայիշատակ եւ ազգա-

Digitized by Google

սէր կաթուղիկոսի ․ Ահա այս են իմ առա֊
ջին եւ վերջին բաղձանք ։

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՋԱԼԱԼԵԱՆՑ

Digitized by Google

Digitized by Google